

Utjecaj nasilja među roditeljima na razvoj djece i mladih

Hanžek, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:704492>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Utjecaj nasilja među roditeljima na razvoj djece i mladih

Ime i prezime studentice:

Valentina Hanžek

Zagreb, rujan, 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Utjecaj nasilja među roditeljima na razvoj djece i mladih

Ime i prezime studentice:

Valentina Hanžek

Ime i prezime mentorice:

prof. dr. sc. Martina Ferić

Zagreb, rujan, 2020.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad Utjecaj nasilja među roditeljima na razvoj djece i mladih i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Valentina Hanžek

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2020.

Utjecaj nasilja među roditeljima na razvoj djece i mladih
Ime i prezime studentice: Valentina Hanžek

Ime i prezime mentorice: prof.dr.sc. Martina Ferić

Program/Modul na kojem se polaže diplomski rad: Studijski program socijalne pedagogije/modul
djeca i mladi

Sažetak

Ovaj diplomski rad definira problem nasilja u obitelji, objašnjava kako se na taj fenomen gledalo kroz povijest te kako su se mijenjala društvena gledišta na odnos prema ženama i djeci. Djeca se miču iz pasivnih uloga u slučajevima nasilja među svojim roditeljima i daje im se prilika za sudjelovanje u odlučivanju o daljnjim koracima. Objasnjava se razlika između zlostavljanja djece u obitelji i dječjeg svjedočenja nasilja među roditeljima te kako djeca sama gledaju na nasilje u svojem domu.

Djeca su od najranije dobi svjesna što se u njihovom okruženju događa i puno razmišljaju o odnosu svojih roditelja. Često su stavljena u poziciju da moraju birati strane i braniti nekog od svojih roditelja i igrati ulogu špijuna. Dijete kojemu su roditelji u nasilnom odnosu ima narušen odnos i s jednim i s drugim roditeljem. Žrtva, najčešće majka, nema kapaciteta dati djetetu podršku koja mu je potrebna i nije više konzistentna u svojoj ulozi majke. S druge strane otac je podvojen između nasilja i ljubavi.

Dolazi do niza bihevioralnih posljedica poput agresivnog ponašanja, razvojne regresije te neadekvatnog rješavanja konflikata. Emocionalne posljedice mogu biti povezane sa šutnjom, anksioznošću, depresivnim simptomima, manjkom koncentracije te problemima sa spavanjem i hranjenjem. Kod istraživanja posljedica nasilja u obitelji dolazi do raznih etičkih problema, jer djeca mogu biti retraumatizirana, upitno je dobivanje informiranog pristanka roditelja te je moguće da će se povjerljivost prekršiti zbog zaštite djece.

Svaka država ima svoj način nošenja s ovim problemom i postoji, posebice u školama, niz programa koji su manje ili više usmjereni na čimbenike vezane uz obiteljsko nasilje. Većina tih programa ili nije evaluirana ili ne pokazuju značajne pozitivne rezultate.

Ključne riječi: obiteljsko nasilje, djeca, svjedočenje, utjecaj, posljedice

The impact of witnessing domestic violence on children and youth

Name and surname of the student: Valentina Hanzžek

Name and surname of the mentor: prof. Martina Ferić PhD

Graduate program/module: Graduate Study of Social Pedagogy/ Modul Children and Youth

Summary

This thesis defines the problem of domestic violence, explains how was the phenomenon looked at through history and how is public opinion changed regarding attitude towards women and children. Children are being moved from the passive role in the incidence of domestic violence and are given the opportunity to participate in decision making process for the next step. The difference between domestic violence with child abuse and witnessing domestic violence is explained as well as how children look and feel about the violence that is happening in their home.

From the earliest age, children are aware of what is happening in their surroundings and they think a lot about their relationship. They're often put in the position to choose sides and defend one of their parents and play the spy role. Children whose parents are in a violent relationship have a disturbed relationship with each parent. The victim, most often mother, does not have the capacity to support her child and is not consistent in the role of the mother. The father, on the other side, is torn between violence and love.

There are several behavioral consequences such as aggressive behavior, developmental regression and inadequate conflict resolution. Emotional problems can be linked with silence, anxiety, depression, lack of concentration and problems with sleeping and eating. In research of consequences of domestic violence there can be a lot of problems such as retraumatizing, there's no one to give consent and confidentiality is sometimes broken because of the information that got out.

Each country has its own way of dealing with this problem and there's, especially in schools, a lot of programs that in a small or a big way directed to factors related to domestic violence. A lot of those are either not evaluated at all or did not show significant positive outcomes.

Key words: *domestic violence, children, witnessing, impact, consequences*

Sadržaj

UVOD	1
DEFINICIJA I PREVALENCIJA NASILJA U OBITELJI	2
DJEČJA SVJEDOČENJA NASILJU MEĐU RODITELJIMA	6
RAZVOJNI ISHODI DJECE KOJA SVJEDOČE NASILJU U OBITELJI	17
ETIČKA PITANJA U ISTRAŽIVANJIMA DJECE KOJA SU PREŽIVJELA NASILJE U OBITELJI	26
SUSTAV PODRŠKE U SLUČAJEVIMA NASILJA U OBITELJI	28
ZAKLJUČAK	34
LITERATURA	36

UVOD

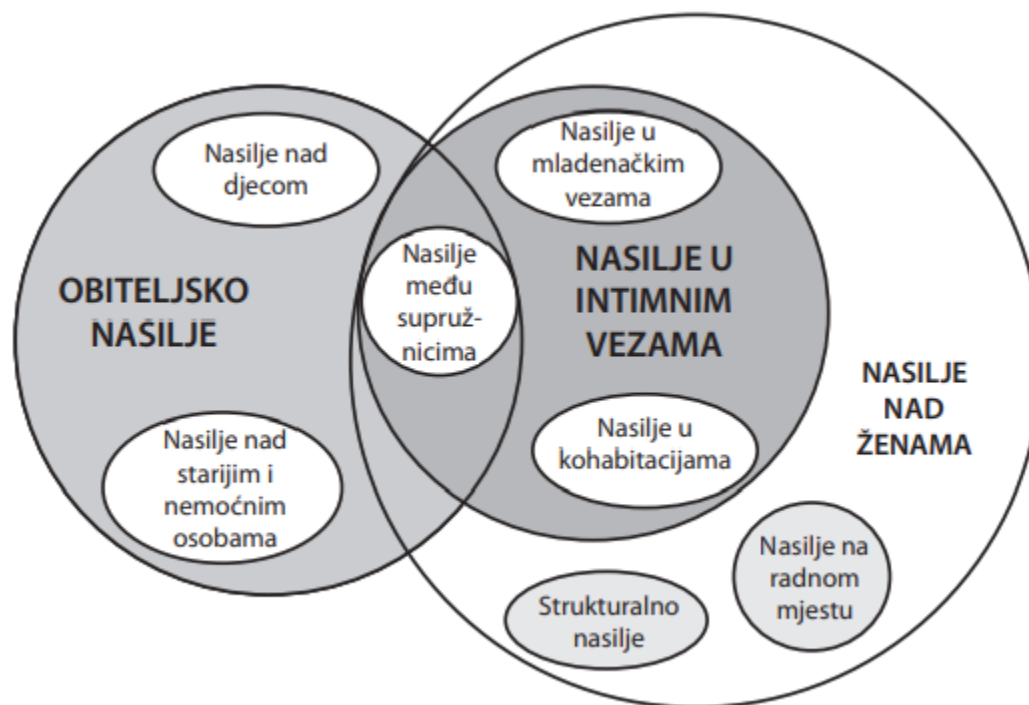
Iako fenomen obiteljskog nasilja postoji vjerojatno koliko i čovječanstvo, nije se oduvijek obraćala velika pozornost na to. Nasilje u obitelji, kroz povijest, smatralo se isključivo kao osobni problem, dok je danas postao društveni problem (Ajduković, 2000). To se može povezati i s načinom na koji se kroz povijest, primjerice u srednjem vijeku, gledalo na žene i djecu, a to je kao na niža bića. Prije su muški članovi obitelji mogli kontrolirati, postavljati ograničenja i pravila ponašanja ženama i imati moć nad njihovim odlukama i njihovim ponašanjem. U nekim kulturama i vremenima poput starog Rima zakonom je bilo omogućeno fizičko kažnjavanje, a u slučaju neprihvatljivog ponašanja i ubojstvo supruge. U Španjolskoj je muškarcima bilo dopušteno ubiti nevjernu ženu, a prema engleskom srednjovjekovnom pravu muškarac je mogao nekažnjeno silovati svoju ženu. Silovanje u braku se kao zakonski pojam prvi put upotrijebio tek 70-tih godina 20. stoljeća (Weld, 1968; prema Zloković, 2009).

Istraživači su se počeli baviti partnerskim nasiljem ili nasiljem u obitelji tek 70-ih godina prošlog stoljeća te se može reći da je tek tada nasilje u obitelji prvi puta prepoznat kao problem. (Sesar; Dodaj, 2014). Walker (1979) opisuje žrtve, najčešće žene, kao „battered women“, a počinitelje nasilja, u ovom kontekstu muškarce, kao „battereres“. U to vrijeme kada su istraživanja uzela maha, rezultati su ukazali da se partnersko nasilje ne događa samo u bračnim zajednicama, nego i u izvanbračnim zajednicama, pa i između partnera homoseksualne orijentacije (Walker, 1979). Pojam obiteljskog nasilja počinje se službeno koristiti 1881. godine kada je na sudu u Alabami i Massachusettsu ukinuto pravo muškarca da kažnjava ženu i djecu. Djeca, iako nisu uvijek direktne žrtve nasilnika, ako žive u istom kućanstvu gdje je prisutan takav obrazac ponašanja imaju posljedice zbog izloženosti nasilju kroz cijelo odrastanje. Djeca koja odrastaju u takvom okruženju su u riziku da normaliziraju takvo ponašanje jer je to jedino što su doživjela tijekom odrastanja, te i sami kasnije počnu primjenjivati nasilno ponašanje u svojoj budućoj obitelji.

U ovom radu opisat će se problematika obiteljskog nasilja te posljedice izloženosti nasilju u obitelji na razvojne ishode djece i mladih.

DEFINICIJA I PREVALENCIJA NASILJA U OBITELJI

Nasilje u obitelji i nasilje u intimnim vezama pojmovi su koji se često koriste kao sinonimi. Postoje različiti oblici nasilja s obzirom na objekt nasilja, odnosno na to nad kim se nasilje vrši. Na Slici 1. može se vidjeti da je nasilje u obitelji širi pojam koji osim nasilja među supružnicima uključuje i nasilje nad starijim i nemoćnim osobama te nasilje nad djecom (Wallace, 2004; prema Klasnić, 2011), a nasilje u intimnim vezama širi taj pojam na nasilje u svim vrstama intimnih odnosa.

Slika 1. Shematski prikaz različitih vrsta nasilja s obzirom na objekt nasilja (Klasnić, 2011)

Nasilje u obitelji smatra se jednim od dva dominantna oblika rodno uvjetovanog nasilja, što znači da su žrtve u većini slučajeva žene, a počinitelji muškarci. Ne postoji uniformirana definicija nasilja u obitelji, no ono je karakterizirano aktivnostima, tj. oblicima neprihvatljivog ponašanja usmjerenog od pojedinog člana obitelji, prema drugim članovima obitelji (Mamula, Dijanić Plašć, 2014). Često se prilikom definiranja nasilja u obitelji ne uzimaju u obzir rodna uvjetovanost, perspektiva i širi kontekst u kojem se nasilje odvija (Mamula, 2004). Nasilje u obitelji sastoji se od različitih ponašanja, sva koja imaju utjecaj na zdravlje osobe, iako nisu sva

ilegalna. Najčešće se spominje fizičko nasilje, seksualno nasilje, silovanje, a u drugi plan se stavlja psihičko nasilje, emocionalno koje također dovodi do dugoročnih fizičkih i mentalnih posljedica (Sohal, Gene Feder, Johnson, 2012). Nasilje u obitelji počinjeno je od strane osobe od posebnog povjerenja i posebnog emocionalnog odnosa. U Hrvatskoj je tijekom posljednjih 15 do 20 godina prisutan zamjetan pozitivan pomak po pitanju suzbijanja nasilja u obitelji, s naglaskom na nasilje nad ženama i djecom. To je posebno vidljivo u području zakonodavstva u vidu donošenja Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, promjenama u Kaznenom zakona i Zakona o kaznenom postupku, nadalje u vidu prihvaćanja obvezujućih protokola (Protokol o zaštiti od nasilja u obitelji). Također, otvarala su se skloništa, savjetovaništa te SOS telefoni za žrtve nasilja u obitelji. Jednu od ključnih uloga u tim promjenama odigrale su i organizacije civilnog društva koje su ukazale na taj problem u društvu. Jedan od najvećih problema vezanih uz problem nasilja u obitelji je procjena njegove stvarne rasprostranjenosti. Postoje tri glavna izvora, tj. gledišta kroz koja se može pratiti pojava nasilja u obitelji, a to su podaci na temelju izravnog rada organizacija civilnog društva koje rade sa žrtvama nasilja, zatim podaci na temelju malobrojnih istraživanja provedenih u Hrvatskog te na temelju službenih podataka o slučajevima prijavljenih policiji. Autonomna ženska kuća Zagreb provela je istraživanje u kojem se pokazalo da 21% žena u Hrvatskoj je doživjelo fizičko nasilje od sadašnjeg ili bivšeg partnera, njih 29% ima prijateljicu koja je žrtva nasilja, a njih 36% je svjedočilo tomu da je majka bila žrtva nasilja od strane oca. Iako u Hrvatskoj organizacije civilnog društva radi odličan posao sa žrtvama obiteljskog nasilja i dalje ne postoji dovoljan broj mjesta gdje žrtve mogu potražiti pomoć. Taj problem postaje značajan ako se gleda dugoročna pomoć i podrška koju većina institucija za podršku ne pruža (Mamula, Dijanić Plašč, 2014).

Kliničko iskustvo, epidemiološka istraživanja provedena u različitim zemljama svijeta te empirijski podaci o dugoročnim štetnim posljedicama obiteljskog nasilja suočile su i javnost i stručnjake sa činjenicom da obitelj nije uvijek sigurno okuženje već može biti upravo suprotno. Ta spoznaja može nekima biti teško razumljiva, no upravo ona je temelj za promjene koje se događaju u svijetu, a koje idu prema apsolutnoj i odlučnoj intoleranciji prema svakom obliku nasilja u bliskim vezama. To je dovelo do zakonodavstva koje omogućuje intervenciju društva i ograničavanje privatnosti obitelji kada je u pitanju nasilje te također jasno definira i propisuje odgovornosti svih stručnjaka za prijavljivanje nasilja u obitelji (Ajduković, Ajduković, 2010).

S obzirom da ne postoji univerzalna definicija obiteljskog nasilja i uniformirane terminologije teško je uspoređivati prevalencije nasilja u obitelji (Øverlien, 2010). U obiteljskom nasilju kao počinitelji prevladavaju muškarci u odnosu na žene u omjeru oko 9:1. Istraživanja u Hrvatskoj pokazuju prevalenciju izloženosti žena nasilju u partnerskim odnosima od približno 29% (Ajduković, Ajduković, 2010). Na reprezentativnom uzorku od 600 medicinskih sestara na području grada Zagreba utvrđeno je da je 15,7 % sudionika istraživanja zlostavljali roditelji, malo više od 9% žena je bilo zlostavljano u bivšim bračnim ili partnerskim vezama, skoro 3% ih je još uvijek u nasilnoj vezi (Racz, 2010; prema Ajduković, Ajduković, 2010). Vijeće Europe je 2002. objavilo podatak da je 20 do 50 % žena u Europi tijekom života bilo žrtva obiteljskog nasilja, te time nasilje nad ženom u obitelji predstavlja najčešći oblik kršenja ljudskih prava u Europi (Appelt, Kaselitz, 2002; prema Ajduković, Ajduković, 2010). Svjetska zdravstvena organizacija je u međunarodnoj studiji „Nasilje nad ženama“ došla do rezultata da je životna prevalencija fizičkog i seksualnog nasilja između 15 do 71% u urbanim i ruralnim sredinama u 10 zemalja (Garcia-Moreno, Jansen, Ellsberg, Heise, Watts, 2006; prema Sohal, Gene Feder, Johnson, 2012).

Postoji korelacija između nasilja u obitelji i zlostavljanja djece. Istraživanja pokazuju da u 50% slučajeva nasilja u obitelji, uključeno je i zlostavljanje djece. Također, u 25% slučajeva žrtva obiteljskog nasilja je nasilnik za dijete (Edelson, 1999b, Saunders, 1994, Straus, 1983; prema Coulborn Faller, 2003). Otprilike 50% posto djece koja su izložena obiteljskom nasilju imaju emocionalne i bihevioralne probleme (Graham-Bermann, 2001; prema Coulborn Faller, 2003).

Pretpostavlja se da je između 10 i 17,8 milijuna djece u Sjedinjenim Američkim Državama vidjelo barem jedan nasilni događaj u svom domu (Silvern i sur., 1995; Strauss, Gelles, 1990; prema Israel, Strovel, 2009). Istraživanje provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama na uzorku od 617 žena, pokazalo je 20% tih žena je prijavilo da su bile svjedokinje nekoj vrsti fizičkog nasilja između njihovih roditelja u djetinjstvu (Henning i sur., 1996; prema Øverlien, 2010). U Kanadi, istraživanje o viktimizaciji pokazalo je da su djeca iz pola milijuna domova bila izložena nasilju u obitelji (Dauvergne, Johnson, 2001; prema Øverlien, 2010). Pretpostavlja se da je svake godine između 3 i 10 milijuna djece izloženo nekom obliku nasilja u obitelji (Cole i sur., 2005; prema Kolar, Davey, 2007). Ni za jedan ovaj podatak ne možemo reći da je točna prevalencija nasilja, jer različite države na različite načine prikupljaju podatke, imaju drugačije definicije

nasilja i postoje lažna prijavljivanja, kao i trend neprijavljivanja nasilja (Augustyn, Zuckerman, 2008).

Black i suradnici (2010) proveli su istraživanje sa studentima u Južnoj Kaliforniji gdje su dobili rezultate da je više od 58% sudionika istraživanja svjedočilo psihološkom, a više od 17% fizičkom nasilju među svojim roditeljima u zadnjih godinu dana. Ovaj dobiveni postotak malo je veći u odnosu na uobičajenih 10% do 30% (Edleson, 1999; Jankowski i sur., 1999; Sappington, Pharr, Tunstall, Rickert, 1997; prema Black i sur., 2010). To se može povezati s činjenicom da je ovdje ispitivano razdoblje unazad godinu dana, a u ostalim istraživanjima se uzima cjeloživotna prevalencija, što zahtjeva da se sudionici istraživanja sjete događaja iz svog ranijeg djetinjstva. Drugi razlog može biti to što roditelji znaju više skrivati svoje nesuglasice dok su djeca još jako mlada, a kada dođu u doba adolescencije postanu otvoreniji o svom odnosu i o nasilju (Black i sur., 2010).

Straus i Gelles (1990; prema Edleson, 1999) su proveli anketu u kojoj su odrasli bili ispitivani je li nekad tijekom svojih adolescentnih godina njihov otac udario njihovu majku i koliko često te obrnuto je li majka udarila oca i koliko često. Rezultati su pokazali da se jedan od osam sudionika istraživanja (12,6%) sjećao takvog događaja, 50% od njih se sjeća da je ocat udario majku, 19% da je majka udarila oca, a 31% njih se sjeća da je i majka udarila oca te da je otac udario majku. Straus (1992; prema Edleson, 1999) prema tome procjenjuje da je najmanje trećina djece u Sjedinjenim Američkim Državama svjedočila nasilju između svojih roditelja te da se to uglavnom nije dogodilo samo jednom. Ova procjena se temelji također i na spomenutom istraživanju iz 1990. godine u kojem je 30% roditelja izjavilo to jest priznalo da je postojao najmanje jedan incident obiteljskog nasilja u njihovoj obitelji u kojem je njihov dijete bilo svjedok (Edleson, 1999). Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako je prevalencija ovog problema bila visoka čak i prije 30tak godina.

DJEČJA SVJEDOČENJA NASILJU MEĐU RODITELJIMA

Kroz godine razvile su se tri vrste strategija, tj. intervjuiranja djece koja su doživjela obiteljsko nasilje. To su: kognitivno intervjuiranje, narativna elaboracija („*narrative elaboration*“) te segmentacija (Coulborn Faller, 2003).

Kognitivni intervju je pristup koji uključuje prikupljanje podataka prvenstveno od odraslih uključenih te korištenje tih podataka za studije sa djecom. Najbitnija stavka ovog pristupa je kontekstualno rekonstruiranje, tj. „crtanje slike u glavi“. S obzirom da su djeca u pitanju, crtanje za stvarno bi možda bila i bolja opcija. Kada dijete ima sliku u glavi (ili na papiru) treba se prisjetiti svega što se sjeća u vezi tog događaja, od početka do kraja u detalje. Još jedan dio ovog pristupa je da se ispitanik malo kasnije ponovno javi i ispriča događaj iz druge perspektive. Tu dolazimo do problema jer pričamo o djeci. Djeci nije lako pogledati nešto iz druge perspektive i to bi zapravo moglo dovesti do kontraefekta i nagađanja ili izmišljanja dijelova događaja (Coulborn Faller, 2003).

Narativna elaboracija („*narrative elaboration*“) može biti vrlo dobra strategija za djecu koja su svjedočila obiteljskom nasilju. Ova strategija koristi se karticama (jednostavne slike koje mogu prikazivati osobe uključene u nasilje, neke reakcije ili nešto drugo) koje „trigeriraju“ određene doživljaje i emocije vezane za događaj nasilja (Coulborn Faller, 2003).

Segmentacija je djelo autora Lamb i Stenberg (1999; prema Coulborn Faller, 2003) koja je konstruirana da pomogne djeci razgovarati o seksualnom nasilju. Ovaj pristup se fokusira na detalje u priči. Dijete se traži da se vrati na jedan segment svoje priče npr. „prije nego je majka otišla u dnevni boravak“ ili „nakon što je mlađi brat otišao u krevet“. Ovakav način pomaže djetetu da se prisjeti točno tog trenutka i nekih novih detalja.

Kao pomoć u intervjuiranju postoje različiti setovi pitanja koja usmjeravaju tijekom razgovora i zapravo služe kao svojevrsne „check liste“. One se sastoje od jako otvorenih pitanja poput: „Reci mi kako se danas osjećaš?“, pa do vrlo specifičnih i fokusiranih pitanja poput: „Je li tvoj tata udario mamu u lice?“. Osim samih pitanja o događajima vrlo je bitno da pitanja imaju veze i sa emocijama i osjećajima: „Jesi li bio/la ljut zbog toga?, Što te čini tužnim/tužnom?“ (Coulborn Faller, 2003).

Prepoznavanje iskustva djece u obiteljskom nasilju i zlostavljanju veoma je važno pitanje u učinkovitom radu s njima kao žrtvama i preživjelima (Mullender et al., 2003; Øverlien, 2011). Neki autori smatraju da je bolje koristiti termin „djeca koja su iskusila zlostavljanje“ nego svjedočila ili bila izložena obiteljskom nasilju jer se tako pokušava maknuti ta pasivna konstrukcija djetinjstva (Callaghan i sur., 2015). U slučajevima nasilja u obitelji djeca se izuzetno trude shvatiti što se događa, objasniti sami sebi što im se to događa i provode puno vremena smišljajući načine kako da se nose sa time te pokušavaju doći do alternativa koje mogu sami napraviti. Iako te stvari vrlo često promaknu roditeljima, djeca sama otvoreno govore o tugovanju, brizi, smišljanju planova, preuzimanju odgovornosti za svoju braću i sestre te sveukupno traženju rješenja za problem (Hague i sur., 2002). McAlister Groves (2001; prema Øverlien, 2010) navodi kako je obiteljsko nasilje najtoksičniji oblik nasilja kojem dijete može biti izloženo.

Kada se kaže da je dijete bilo izloženo obiteljskom nasilju to može značiti da je vidjelo ili čulo nasilje, da je direktno uključeno u nasilje (pokušaj prevencije nasilja ili poziv u pomoć) ili je osjetilo vidljive ili emocionalne posljedice nasilnih događaja (Augustyn, Zuckerman, 2008). Ganley i Schechter (1996; prema Edelson, 1999) ističu nekoliko oblika svjedočenja djeteta obiteljskom nasilju. To uključuje udaranje ili prijetnja djetetu dok je u majčinim rukama, uzimanje djeteta kao taoca kako bi izmanipuliro ženu da se vrati kući, korištenje djeteta kao fizičko oružje protiv žrtve, tjeranje djeteta da gleda nasilje nad svojom majkom ili da sudjeluje u istom te korištenje djeteta kao špijuna kojeg nasilnik ispituje o tome što majka radi. Toj djeci očevi često govore da bi njihove obitelji bile zajedno i sretne da se njegova ili njezina majka ne ponaša na način na koji se ponaša. Tim postupkom nasilnik pokušava postaviti neki zid između majke i njenog djeteta ili pridobiti dijete da dođe živjeti i biti s njim.

Ono što predstavlja dodatan, ako ne i veći stres djetetu od samog incidenta nasilja je ono što se događa nakon incidenta. To može uključivati ozlijeđenu majku kojoj je potrebna pomoć, oca koji je podijeljen između fizičkog nasilja i ljubavi prema djetetu, intervencija policije koja odvlači oca iz kuće ili selidba u sklonište za žrtve obiteljskog nasilja. U ovom dijelu je najviše vidljivo da žrtva tog incidenta nije bila samo majka, nego i dijete koje doživljava i cijeli događaj i posljedice nakon njega (Edelson, 1999).

Školske medicinske sestre i ostali profesionalci zdravstvenog profila imaju priliku procijeniti jesu li djeca bila izložena obiteljskom nasilju tijekom rutinskih posjeta i pregleda. Takvi pregledi trebali bi se raditi na godišnjoj razini kao zdravstvena procjena djeteta ili kada dijete pokaže bilo kakav bihevioralni ili fizički indikator koji bi mogao zabrinuti zdravstvene djelatnike. Ovo uključuje i često izostajanje djeteta iz škole bez nekog adekvatnog objašnjenja (Kolar, Davey, 2007). Direktna pitanja oko situacije kod kuće postavljaju se tek kada se procjeni da ima za time potrebe. Također, dijete uvijek mora biti svjesno do koje granice se profesionalci mogu pridržavati povjerljivosti i držanja informacija za sebe, a kada moraju nekome reći i prijaviti situaciju (pitanje sigurnosti djeteta, brata, sestre, drugih članova obitelji) (Carlson, 2000; prema Kolar, Davey, 2007). Pitanja koja se postavljaju djetetu u situacijama kada je procijenjeno da je dijete izloženo obiteljskom nasilju su: „Što se događa u tvojoj kući kada se netko naljuti?“ ili „Kakva je atmosfera navečer kod vas doma?“. Ta pitanja se naravno razlikuju, ovisno o dobi djeteta (Groves i sur., 2004; prema Kolar, Davey, 2007). Bitno je dobro objasniti djetetu, njemu razumljivim jezikom da ako bude izloženo bilo kakvom nasilju u budućnosti, da se uvijek ima kome javiti i da će mu pomoći ako to kaže nekome i razgovara s osobom od povjerenja. Školska medicinska sestra također može pomoći djetetu u identificiranju te osobe od povjerenja, odrasle osobe koja će djetetu biti sigurno utočište (Kolar, Davey, 2007).

Nasilje u obitelji vrlo se rijetko javlja kao pojedinačni napad, nego se često u takvim obiteljima je prisutna duga povijest emocionalnog i fizičkog zlostavljanja. Djeca u tim obiteljima odrastaju u okolini u kojem je nasilje prihvatljiv način rješavanja problema te okolini u kojoj se socijalni odnosi temelje na fizičkoj dominaciji. Nasilno okruženje utječe na prihvaćanje takvog pogleda na svijet i rezultat je cjeloživotna patologija djeteta koje se razvija u takvoj obitelji. Osim toga, u nasilničkim obiteljima djeca imaju teškoća u najranijem periodu odrastanja jer majke nisu dovoljno dostupne djeci zbog okupacije vlastitim stresom (Kocijan-Hercigonja, Hercigonja-Novković, 2009).

Kada vide nasilje između svojih roditelja djeca su veoma zbunjena oko toga što gledaju. Može im se javiti potreba da stanu na stranu nekog od roditelja ili imaju potrebu stati u obranu svoje majke (to je vrlo često kod adolescentnih dječaka, koji na taj način budu i ozlijeđeni). U tim situacijama djeca su anksiozna oko toga što bi trebala napraviti i je li im majka ozlijeđena i koliko jako (Abell, 2008). Istraživanja pokazuju da jedan od sedam odraslih tijekom svog djetinjstva

svjedočilo barem jednom incidentu fizičke agresije među njihovim roditeljima (DeMaris, 1990, Forsstrom-Cohen, Rosenbaum, 1985; Knutson, Mehm, 1988; prema Henning i sur., 1997).

Nasilje u obitelji i zlostavljanje prožimaju obitelj i negativno utječu na obrasce međusobnog odnosa u kućanstvu (Cooper, Vetere, 2008; Dallos, Vetere, 2012; prema Callaghan i sur., 2015). Sistemski teoretičari sugeriraju da će, kada se treća osoba (na primjer dijete) uvuče u dinamiku intimne dijade, to treba shvatiti kao „triangulaciju“. Iako ovo može biti običan dio obiteljskih interakcija, u situacijama nasilja i zlostavljanja, vjerojatno je da će biti povezan sa sukobom i nevoljama jer se djeca pozivaju da stanu na nečiju stranu, uspostave međugeneracijske koalicije ili preusmjere saveze protiv roditelja i/ili braća i sestara (Dallos, Vetere, 2012; prema Callaghan i sur., 2015). Istraživanja koja koriste ovo razumijevanje obiteljskog života dokazala su značajan utjecaj triangulacije na djecu u situacijama nasilja u obitelji, uključujući utjecaj podijeljenih odanosti, „parentifikacije¹“ i druge inverzije uloga s potencijalom da proizvedu dugoročne negativne psihološke posljedice (Amato, Afifi, 2006; Buehler, Welsh, 2009; Cooper, Vetere, 2008; prema Callaghan i sur., 2015).

Dallos i Vetere (2012; prema Callaghan i sur., 2015) tvrde da su nasilje i zastrašivanje često usmjereni i na odrasle i na djecu žrtve, što čini da se diskretne kategorije „nasilje u obitelji“ i „zlostavljanje djece“ teško održavaju, pogotovo kada se zlostavljanje djeteta koristi kao strategija za zastrašivanje i kontroliranje partnera. Djeca u obiteljima u kojima je prisutan obrazac nasilnog ponašanja imaju veću šansu biti direktne žrtve nasilja, posebno od strane roditelja (Devaney, 2008; Humphreys, 2007; Jouriles, McDonald, Slep, Heyman, Garrido, 2008; prema Callaghan i sur., 2015). Ne prepoznavanje rizika koji nasilje u obitelji predstavlja za sigurnost djeteta može dovesti djecu u povećani rizik, posebno ako se taj rizik ne uzme u obzir kod zaštite djece i u dogovorima o kontaktu nakon razdvajanja (Hans, Hardesty, Haselschwerdt, Frey, 2014; Hester, 2011; Kress, Adamson, Paylo, DeMarco, Bradley, 2012; prema Callaghan i sur., 2015). Unatoč ovim jasnim dokazima da djeca doživljavaju znatnu štetu u obiteljima u kojima je prisutno nasilje i dalje su ta djeca uglavnom zamišljena samo kao „svjedoci“, a ne kao „žrtve“.

¹ Parentifikacija je kada je dijete prisilno stavljeno u ulogu roditelja. Mnoga djeca prisilno budu stavljena u poziciju osobe koja se brine za mlađu braću i sestre ili kao suca u svađama između roditelja. Kada ne uspiju odigrati tu ulogu, dolazi do neprimjenih situacija.

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/healing-together/202001/14-signs-you-were-parentified-child>

Već neko vrijeme istraživači i aktivisti pozivaju na prepoznavanje utjecaja nasilja u obitelji na djecu i na posljedičnu važnost shvaćanja njihovih iskustava ozbiljno. Primjerice, Peled (1996, 1998; prema Callaghan i sur., 2015) predlaže da se djeca ne smatraju sekundarnim žrtvama u nasilju u obitelji, imajući u vidu utjecaj nasilja na njih, s druge strane Mullender i suradnici (2003; prema Callaghan i sur., 2015) napominje važnost aktivnog sudjelovanja djece u službama za nasilje u obitelji, sugerirajući da to znači da slušaju djecu i percipiraju ih kao ozbiljne sudionike u obiteljskom nasilju te da su aktivno uključena u pronalaženje rješenja i donošenju odluka. Takvi se koncepti jasno uklapaju u suvremene pozive da djeca budu koproducenti usluga, da ih se sluša u planiranju i evaluaciji usluga.

Europska komisija je 2016. godine provela istraživanje pod projektom „*Understanding Agency and Resistance Strategies*“ (UNARS) koji se provodio u nekoliko zemalja u Europi kroz intervju sa 110 djece od 8 do 18 godina. Rezultati su pokazali da su djeca svjesna svega i više nego što se misli. Svjesna su pretjerane uporabe sile od strane zlostavljača, svjesna su njegovog obrasca ponašanja i svjesna su učinka koje to može imati na njihovu majku, njihove braće i sestre i njih samih. Iz odgovora se dalo zaključiti da djeca razumiju da nasilnik kontrolira žrtvu pomoću straha. Opisivala su kako su se uspjela fizički sakriti od samog nasilja, ali da je psihički utjecaj još jači i gori time što s vremenom nasilje postaje intenzivnije i češće. S vremenom djeca nađu neki svoj način kako da žive s time primjerice trude se kod kuće biti što manje vidljivi, što tiši što najprimjetniji nasilniku i ne privlačiti pažnju na sebe. Većina njih je istaknula promjenu atmosfere kod kuće i porast nervoze i tenzija u vrijeme kada bi nasilnik trebao doći kući jer uglavnom dolazi u isto vrijeme. Često su govorili kako imaju „sigurna mjesta“ u kući u koja odlaze kada nasilje traje jer on (nasilnik) najčešće nije na tim mjestima. Također, u ovim obiteljima javlja se dinamika u kojoj dijete preuzima neke dodatne uloge u obitelji. Primjerice, može biti osoba koja daje informacije nasilniku, osoba koja treba kontrolirati nasilje koje se događa, osoba koja je tu za pružanje podrške majci ili osoba koja štiti jednog ili drugog roditelja. Svi ovi podaci ukazuju na važnost uzimanja djece kao bitne sudionike u procesu rješavanja problema nasilja u obitelji (Callaghan i sur., 2015). Swatnston i suradnici (2014) proveli su istraživanje u koje se uključili žene koje su doživjele nasilje te njihovu djecu školske dobi kako bi vidjeli kakva je perspektiva s jedne i druge strane. Doživljaj djece i njihovi komentari uvelike su slični kao i u istraživanju provedenom godinu kasnije uz neke dodatne stvari poput izjava djece da su izgubila povjerenje u odrasle, da se osjećaju nemoćno te da bi se službe koje se bave ovom problematikom trebale više

uključiti u rješavanje istog. Što se tiče doživljaja majki, oni se slažu sa teorijskim postavkama kako se ponašaju majke u situacijama nasilja u odnosu na svoje dijete, a to je da su se najviše moguće potrudile štititi dijete te staviti ga u krevet na spavanje prije nego bi sve krenulo. Nepodnošljiva im je pomisao da djece prolaze kroz isti strah kao što i one prolaze te imaju osjećaj žaljenja za propuštenim djetinjstvom njihove djece. One same su u cijeloj toj situaciji izgubile kapacitet kako bi mogle emotivno podržati svoju djecu te da su se te uloge promijenile u smislu da djeca njima daju potrebnu emocionalnu podršku. Svi sudionici istraživanja istaknuli su važnost drugih ljudi u njihovom životu (obitelj, prijatelji) kao pomoć u emocionalnoj podršci i učenju njihove djece. Kada bi se usporedile percepcije djece i majki, zajedničko im je to da oboje doživljavaju život u nasilnoj obitelji kao gubitak ili izostanak djetinjstva. Također, vidljivo je da je taj odnos majka-dijete središnja komponenta u djetetovom doživljaju nasilja u obitelji (Swatson i sur., 2014).

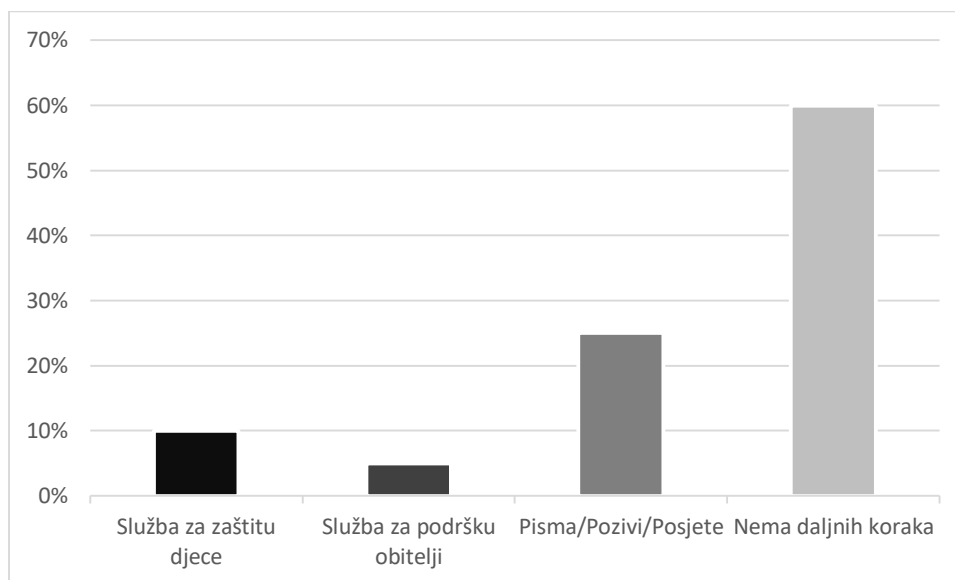
Mason (2003) je proveo istraživanje na temelju prijavljenih slučajeva nasilja gdje je policija morala intervenirati. Od djece koja su bila uključena u istraživanje malo manje od 50% je bilo prisutno, vidjelo ili sudjelovalo u nasilju. Ovo istraživanje pokazuje da zapravo većina djece, više od pola uzorka nije ni na koji način bilo prisutno ili sudjelovalo u nasilju. Imali su četiri kategorije za tu djecu: prisutna u stanu za vrijeme nasilja, svjedočila nasilju, bila uključena u nasilje te ozlijeđena. Rezultati pokazuju da su djeca najčešće bila prisutna za vrijeme incidenata koji su bili povezani s poslom (66%), mentalnim zdravljem te prevarom (61%). Svjedočila su za vrijeme incidenata povezanih s financijama (36%) i nezaposlenošću (32%). Neuznemirujuća informacija je da su djeca najčešće bila uključena u nasilje kada se radilo o pitanjima alkohola ili droge. Autor kao kritiku ovog istraživanja navodi kako policajci ne daju uvijek u potpunosti istinitu sliku što se tiče djece u slučajevima nasilja. Vođeni potrebom da djecu drže što dalje od sustava često zapišu da je dijete ili bilo samo prisutno u stanu dok se događalo nasilje ili da nije bilo uopće prisutno. Iako je to možda pozitivna potreba, pitanje je koliko je to na kraju pozitivno za dijete, ako ono ne dobije nikakvu podršku i pomoć od službi u toj situaciji.

Između 2006. i 2009. godine rađena je analiza policijskih spisa i spisa Centara za socijalnu skrb u incidentima obiteljskog nasilja. Slučajevi su podijeljeni u tri razine nasilja (Stanley i sur., 2011):

1. Prva razina – Niska: Incident uključuje verbalno nasilje, bez fizičke agresije,

2. Druga razina – Srednja: Incident uključuje verbalno nasilje zajedno sa blažim oblicima fizičkog nasilja, poput guranja, ali bez vidljivih ozljeda,
3. Treća razina – Visoka: Incident uključuje verbalno nasilje sa fizičkim ozljedama, visoka razina nasilja i verbalne agresije sa prijetnjama smrću.

Više od pola slučajeva moglo se smjestiti u prvu razinu, malo više od petine slučajeva u drugu te malo više od četvrtine slučajeva u treću razinu. U svim slučajevima sve skupa je bilo uključeno 460 djece, od toga njih čak 29% je bilo mlađe od dvije godine. U 61% slučajeva su djeca bila prisutna i vidjela su događaj. Neki od tih slučajeva su uključivali i visoke razine nasilja i za žrtvu i za djecu. Još 33% djece je bilo u nekoj drugoj prostoriji, spavalo ili su načula ili bila svjesna da se nasilje događa. Problem kod ovakvih istraživanja je uvelike u načinu prikupljanja podataka. Ne postoji konsenzus koje informacije bi se morale uzeti od strane policije u ovakvim situacijama, pa to kasnije predstavlja problem u prikupljanju i obradi podataka. Kada su usporedili spise od policije i spise iz Centra za socijalnu skrb bilo je diskrepance u informacijama u čak 40% slučajeva (Stanley i sur., 2011). Slika 2. prikazuje odgovor službi koji se bave ovim problemom. Postotak od 60% slučajeva u kojima nije bilo nikakvih daljnjih akcija je izuzetno zabrinjavajući iz više aspekata. Jedan od njih je što on potvrđuje potencijalno žrtvino nepovjerenje u institucije te joj to nimalo ne olakšava i ne motivira ju da ponovno prijavi nasilje. Također, ako se fokus stavi na djecu u tim obiteljima, oni ne dobiju podršku i pomoć koja bi im trebala biti dostupna u takvim situacija, Tim više što su neka od te djece prisustvovala vrlo ozbiljnim oblicima nasilja, pa čak i prijetnjama smrću. Situacija je još ozbiljnija ako uzmemo u obzir da policije nije ni prijavila svaki put kada je dijete bilo prisutno za vrijeme nasilja. No, u istraživanju nije točno navedeno u kojim slučajevima je došlo do daljnjih koraka, a u kojima ne.

Slika 2. Odgovor službi na nasilje u obitelji (Stanley i sur., 2011)

Ono što je objašnjeno je da službe često znaju ne reagirati u situacijama u kojima je bilo prisutno samo verbalno nasilje jer smatraju da takva situacija ne treba toliku njihovu pažnju. Najčešće su reagirali prema obiteljima koje su već bile u sustavu. Njihov zaključak je da bi policija trebala provoditi trijažu na početku kako ne bi svi slučajevi došli do njih (Stanley i sur., 2011). Problem je ovdje, pogotovo ako se gleda u kontekstu djeteta, što ozbiljnost situacije nije nužno proporcionalna s ozbiljnošću posljedica. Na utjecaj i posljedice utječu mnogi čimbenici od kojih mnogi nisu odmah na prvu vidljivi kada policija dođe u kuću.

Evang i Øverlien (2014) su provele istraživanje u sigurnim kućama u Norveškoj u kojem je sudjelovalo šest djevojčica i jedan dječak od 4 do 7 godina starosti. Sva uključena djeca su doživjela nasilje nad vlastitom majkom. Provedeni su i snimljeni intervjui sa svakim djetetom pomoću „check“ liste koja je vodilja za intervju. Svako dijete na doživljeno nasilje u obitelji reagira drugačije. Jedno dijete u istraživanju je tražilo puno pažnje, samo preuzelo vodstvo intervjua, često tražilo stanke, ali također i puno pričalo o svojim emocijama. Drugo dijete je često izbjegavalo temu razgovora i samo ponudila neke svoje teme paralelno ignorirajući strategije intervjuera da vrati razgovor na svoju temu. Treće dijete je bilo veoma šutljivo te je razgovor bio pun „ne znam“ odgovora. Ton glasa je tom djetetu bio veoma nizak i tih, a paralelno iskustvo života u sigurnoj kući opisuje kao pozitivno iskustvo. Zaključak istraživanja je da djeca, čak i jako mala djeca itekako znaju što rade, znaju kako manipulirati istraživanjem, kako sami složiti situaciju i ometati

intervjuera i pričati o temama koje njih zanimaju. No, najvažnija stvar je da djeca, koliko god mlada bila mogu biti veliki izvor informacija i pomoć u slaganju slike obiteljske dinamike (Evang i Øverlien 2014).

Hague i suradnici (2002) su proveli istraživanje o tome kako djeca zapravo gledaju na nasilje u svojim domovima. Najveći broj djece je bio u potpunosti svjestan nasilja (iako su njihove majke mislile da ne znaju), znali su da je vrlo često i smatrali su da je to nešto loše. Bilo je nekih razlika u stavovima u odnosu na spol djeteta. Na primjer dječacima je bilo manje jasno nego djevojčicama tko je kriv za to nasilje te su razlike u tim razmišljanjima bile sve veće sa rastom dobi djece. Jedno od tužnijih saznanja je da manje dječaka nego djevojčica smatra da bi muškarci trebali odgovarati za svoje ponašanje i preuzeti odgovornost za njega. Ovo pokazuje veću toleranciju dječaka prema obiteljskom nasilju nego djevojčica. Većina je djece u ovom istraživanju svjedočila dosta ozbiljnim oblicima nasilja te iako su bila izuzetno traumatizirana, pokazala su i visoku razinu snage i otpornosti. Velika većina djece izrazila je da su uvijek htjeli znati što se događa ili od roditelja ili od profesionalne osobe, nego da ih se drži u mraku kao pokušaj njihove zaštite. Također, sva djeca su htjela biti uključena u procese donošenja odluka gdje je to bilo sigurno i moguće (na primjer odlazak u sigurnu kuću) te su htjela biti konzultirana prije donošenja nekih velikih, bitnih životnih odluka. Djeca su se također žalila kako ih socijalni radnici koji su s njima razgovarali nisu shvaćali ozbiljno i nisu previše uzimali u obzir ono što su oni htjeli. Ovdje moramo uzeti u obzir to da govorimo o djeci i zna se da se ne trebaju sve što kažu uzimati kao činjenice, pogotovo ako su mlađa djeca, ali su svakom slučaju treba uzeti njihova viđenja i emocije u obzir (Hague i sur., 2002).

Svako dijete razvija neki svoj način nošenja sa situacijom koju prolaze. To mogu biti pasivne ili aktivne metode, internalizirane ili eksternalizirane. Generalne kratkoročne metode uključuju skrivanje, plakanje, maženje, zaštita braće i sestara, pokušaji zaštite majke, obraćanje odrasloj osobi (primjerice rodbini) te traženje pomoći od policije ili neke druge službe. Dugoročne metode su razvoj sigurnosnih strategija, otvoren zagovor s nekim, traženje pomoći od drugih odraslih i profesionalaca, nalaženje sigurnog utočišta, podrška majci, čvrsto držanje uz braću i sestre i pomaganje njima te pokušaj aktivnog sudjelovanja u problemu. Neka djeca su kreativnija u metodama tako da primjerice na putu od kuće do škole imaju rutinu stati na nekom mjestu koje je njima smirujuće i tamo „prikupljaju“ resurse i smiruju se (Hague i sur., 2002).

Folkman i Lazarus (1980; prema Edleson, 1999) dječje načine nošenja sa situacijom u kojoj se nalaze dijeli na metode „fokussirane na emocije“ te metode „fokussirane na problem“. Metode koje su fokussirane na emocije se baziraju na tome da dijete ima kontrolu nad svojim emocionalnim odgovorom na incident nasilja. U istraživanju (Peled, 1993; prema Edleson, 1999) su djeca koja koriste ovu strategiju opisivala to kao minimaliziranje nasilja kada se događa, želja za prestankom dok se događa, opraštanje ocu te odbijanje razgovora o samom događaju. Što se tiče strategija fokussiranih na problem, tu se govori o djeci koja sama sebe fizički distanciraju od nasilja ili sama sebe „ubacuju“ u samo nasilje (Edleson, 1999).

The SARAH project je Australaska studija o nasilju u obitelji s djecom i njihovim majkama iz populacije primarne skrbi. Projekt leži na tri komplementarne metodologije:

1. Etika skrbi, koja cijeni odnos između istraživača i ispitanika i promiče empatiju (Preston, 2001; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012),
2. Pravo sudjelovanja koje podrazumijeva da je dijete im jednak doprinos projektu (Christensen, James, 2008; Nodding, 2003; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012),
3. Poststrukturalni feminizam koji objašnjava nasilje u obitelji kao rodno uvjetovano kršenje ljudskih prava i istraživanja te tematike smatraju načinom podizanja svijesti o problemu (Skinner i sur, 2005; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012).

U istraživanju obitelji koje su sudjelovale bile su podijeljene prema razini rizika njihove sigurnosti u 3 skupine: visoki, srednji i niski rizik. Sve obitelji visokog rizika za vlastitu sigurnost su isključene iz istraživanja, a sve obitelji sa niskom razinom rizika su uključene. Što se tiče srednjeg rizika, radile su se procjene rizika posebno po faktorima i odlučivalo se po pojedinačnom slučaju hoće li obitelj sudjelovati ili ne (Morris, Hegarty, Humphreys, 2012).

Faktori za visoki rizik: majčin strah od bivšeg nasilnog partnera, korištenje oružja u prošlosti, nasilnik je još uvijek u kontaktu sa žrtvom, nasilnik je prekršio ograničenja probacije,

Faktori za srednji rizik: malo kontakta sa nasilnikom, ali nema straha, postoji mali rizik za sigurnost, povijest mentalnih bolesti, financijski problemi,

Faktori za niski rizik: nema više straha, nema kontakta sa bivšim partnerom nasilnikom, stabilno zdravlje, financije i stambeno pitanje (Morris, Hegarty, Humphreys, 2012) .

Provedeni su intervjui i fokus grupe sa ispitanicima, također i popratni telefonski razgovor da se provjeri ima li potrebe za dodatnom podrškom. Djeca su mogla birati hoće li njihova majka biti s njima tijekom intervjua. Osim toga birala su i način na koji će komunicirati sa istraživačima i to putem crtanja, pisanja ili kroz razgovor. Njihovi podaci prikupljeni su te je stvoren jedinstven protokol koji se koristi kako bi se olakšala istraživanja u ovom području (Morris, Hegarty, Humphreys, 2012).

RAZVOJNI ISHODI DJECE KOJA SVJEDOČE NASILJU U OBITELJI

Postoji puno literature koja se bavi opsegom i utjecajem obiteljskog nasilja na djecu. Djeca mogu na više načina doživljavati obiteljsko nasilje: gledati nasilje, čuti, ali ne vidjeti nasilje, biti prisiljeno gledati nasilje, biti uhvaćeno između dvije vatre u situaciji nasilja i pritom biti ozlijeđeno, biti taoc nasilniku, biti korišteno kao oružje te biti manipulirano od strane nasilnika (Edelson, 1999b, Ganely, Schechter, 1996; prema Coulborn Faller, 2003). U smislu prevalencije, istraživanje iz Ujedinjenog Kraljevstva sugerira da oko 29,5% djece mlađe od 18 godina su bila izložena nasilju tijekom svog života, a njih otprilike 5,7% djece i mladih dožive nasilje unutar godine dana (Radford, Corral, Bradley, Fisher, 2013; prema Callaghan i sur., 2015). Istraživanje pokazuje da psihosocijalne posljedice nasilja u obitelji na djecu mogu biti prilično ozbiljne. U Tablici 1. prikazan je pregled istraživanja o posljedicama dječje izloženosti nasilju u obitelji (prema Callaghan i sur., 2015).

Istraživanja/autori	Posljedice dječje izloženosti nasilju u obitelji
Bogat, DeJonghe, Levendosky, Davidson, von Eye, 2006; Meltzer, Doos, Vostanis, Ford, Goodman, 2009 Mezey, Bacchus, Bewley, White, 2005 Peltonen, Ellonen, Larsen, Helweg-Larsen, 2010	veći rizik od problema s mentalnim zdravljem tijekom života
Bair-Merritt, Blackstone, Feudtner, 2006	povećani rizik od fizičkih problema tijekom života
Byrne, Taylor, 2007 Koenen, Moffitt, Caspi, Taylor, Purcell, 2003 Willis i sur., 2010	rizik od napuštanja obrazovanja i drugih obrazovnih izazova
Gilbert, Farrand, Lanksshear, 2012 Gilbert i sur., 2009	rizik od uključivanja u kriminalna ponašanja
Black, Sussman Unger, 2010 Ehrensaft i sur., 2003 Siegel, 2013	interpersonalne teškoće u njihovim budućim vezama i prijateljstvima

Baldry, 2003 Lepistö, Luukkaala, Paavilainen, 2011	veći rizika da budu žrtve vršnjačkog nasilja ili da sami postanu nasilnici
Finkelhor, Ormrod, Turner, 2007 Turner, Finkelhor, Ormrod, 2010	rizik za seksualno zlostavljanje i iskorištavanje; rizik za uključivanje u nasilne odnose

Tablica 1. Pregled istraživanja o posljedicama dječje izloženosti nasilju u obitelji (prema Callaghan i sur., 2015).

Posljedice također mogu uključivati probleme sa spavanjem i jelom, s obiteljskim odnosima i vezama, probleme s pažnjom, akademskim postignućem, depresivnošću, agresijom, niskim samopouzdanjem, posttraumatskim stresnim poremećajem i ostalim problemima mentalnog zdravlja (Kendall-Tackett, 2004, Putnam, 1996; prema Israel, Stover, 2009, Edleson, 1999). Nova literatura sugerira da može postojati i trajni neurološki utjecaj koji može imati dalekosežne posljedice za dječju dobrobit (Anda i sur, 2006; Choi, Jeong, Polcari, Rohan, Teicher, 2012; Koenen i sur., 2003; prema Callaghan i sur., 2015). Pretpostavlja se da je „svjedočenje“ nasilja u obitelji barem toliko utjecajno koliko i izravno fizičko zlostavljanje (Moylan i sur., 2010; Sousa i sur., 2011; prema Callaghan i sur., 2015).

U velikom pregledu 41 studije o utjecaju obiteljskog nasilja na djecu, njih 40 je upućivalo na emocionalne i bihevioralne probleme (Wolf i sur., 2003; prema Øverlien, 2010). U longitudinalnom istraživanju provedenom na 299 djece koja su bila izložena obiteljskom nasilju pokazalo se da je svjedočenje nasilju u djetinjstvu bilo prediktor da dijete bude na maloljetničkom sudu kao adolescent (Herrera, McCloskey, 2001; prema Øverlien, 2010). Ako gledamo istraživanje iz perspektive djece koja su bila na maloljetničkom sudu, svako od njih je imalo povijest emocionalnog, fizičkog i/ili seksualno zlostavljanja (Pomeroy i sur., 2001; prema Øverlien, 2010).

Dugoročne posljedice djece koja su doživjela nasilje u obitelji su nisko samopouzdanje te veća vjerojatnost za depresivnim epizodama. Takva djeca 6 puta češće imaju pokušaje suicida od djece koja žive u nenasilnim obiteljima (Berry, 1998; prema Abell, 2008). Moguće je čak da dijete razvije i posttraumatski stresni poremećaj ili poremećaj anksioznosti te je 50% veća šansa da konzumiraju ilegalna sredstva (Berry, 1998; prema Abell, 2008). Što se tiče ženske djece koja su

bilo izložena nasilju, imaju veće šanse neplanirano zatrudnjeti. Oba spola češće koriste nasilje u školi, jer je to jedini način rješavanja konflikata i problema koji su naučili. Muška djeca, koliko god im je grozno bilo vidjeti nasilje u svom domu, će češće u svojim kasnijim intimnim odnosima također biti nasilni prema partnerici (American Psychological Association, 1996; prema Abell, 2008). Jednako tako ženska djeca će češće biti žrtve nasilja od strane intimnog partnera u budućnosti (Americam Medical Association, 1992; prema Abell, 2008).

Nemoguće je očekivati da će dijete koje je bilo prisutno tijekom zlostavljanja otići iz te situacije bez posljedica. Iako se žene veoma trude da zaštite svoju djecu od nasilja koje se događa, a muškarci se koriste trikovima kako bi prikrili svoje ponašanje, to vrlo rijetko ima učinka. Jaffe i suradnici (1990; prema Mullender, 1996) provodio je u Kanadi intervju s djecom koja su svjedočila nasilju i podaci su pokazali da velika većina djece može u detalje opisati zlostavljanje čak i kad roditelji nisu bili svjesni da je dijete uopće prisutno. No, postoji i druga krajnost, a to je da neki muškarci forsiraju dijete da gleda zlostavljanje njegove majke i cijeli proces njezinog degradiranja, do toga da ih traže da se uključe u isto. Istraživanje provedeno u Velikoj Britaniji još 1994. godine (Abrahams, 1994; prema Mullender, 1996) došlo je do podataka da je od 18 obitelji u njih 16 dijete svjedočilo nasilju, 15 ih je jako često čulo, a 10 vidjelo nasilje. Čak 10% djece je bilo prisutno kada je njihova majka bila seksualno zlostavljana. Skoro pa cijeli uzorak (99%) potvrđuje da je vidjelo majku kako plače, a njih malo više od 50% je vidjelo stvarne fizičke ozljede. Iako su ova istraživanja provedena na uzorku djece koja mogu govoriti o iskustvu, također i bebe mogu biti svjedoci nasilja u obitelji. Iako oni nisu u potpunosti svjesni situacije koja se oko njih događa, moguće je da čak i najmlađa djeca osjete napetu atmosferu (Mullender, 1996). Bogart i suradnici (2006; prema Øverlien, 2010) su našli simptome traume kod djece koja su bila izložena težim oblicima obiteljskog nasilja u dobi od jedne godine.

Hester i Radford (1992; prema Ashworth, 1995) proveli su istraživanje u Velikoj Britaniji i Danskoj o utjecaju nasilja u obitelji na žene i djecu. Istraživanje je rezultiralo s nekoliko najvažnijih problema, od kojih je jedan: djeca koja su doživjela nasilje u obitelji, imaju direktne i štetne posljedice, koje mogu biti fizičke kao i emocionalne. Također istraživanje dosta govori o tome što se događa nakon razdvajanja s djecom. Pokazalo se da je bolja situacija ako su, nakon incidenta, kontakti česti, supervizirani te strogo definirani. Kao veliki nedostatak autori navode nedostatnu superviziju službi koje se bave rješavanjem posljedica obiteljskog nasilja. Također,

nedostatak predstavlja skoro pa nepokolebljiva predanost pravnog sustava u održavanju kontakta s roditeljem s kojim dijete ne živi, bez obzira na pozadinu situacije, bez obzira na dobrobit djeteta i majke koja bježi od obiteljskog nasilja (Ashworth, 1995).

Postoje istraživanja koja potvrđuju da svjedočenje obiteljskom nasilju u djetinjstvu ima utjecaj na funkcioniranje u odrasloj dobi. To uključuje očekivanje nasilja u odraslim intimnim vezama (Widom, 1989; prema Coulborn Faller, 2003) te nasilno i kriminalno ponašanje u odrasloj dobi (Rivera, Widom, 1990, Widom, 1989; prema Coulborn Faller, 2003). Sve te posljedice pokazuju na nužnost detektiranja nasilja u obitelji što je ranije moguće. Istraživanja pokazuju da postoji značajna pozitivna povezanost između na-silnog ponašanja kod odrasle osobe i odrastanja u nasilnoj obitelji, odnosno zlostavljanja u djetinjstvu (Blomhoff i sur., 1990, Else i sur., 1993; prema Mamula, Dijanić Plašć, 2014). Jaffe, Wilson i Wolfe (1986; prema Edleson, 1999) su ustanovili da dijete koje je u djetinjstvu gledalo rješavanje problema nasilnim putem kao jedinu opciju će razviti stavove kojima će oni sebi opravdavati nasilje kada ga sami počine. Njihovo razmišljanje gradi se u smjeru toga da ako se netko agresivno ponaša to poboljšava njegovu sliku i reputaciju i diže mu samopouzdanje, što naravno nije tako (Bowden, 1995; prema Edleson, 1999).

Najčešće reakcije djece koja su svjedočila nasilju u obitelji se manifestiraju kao anksioznost u obliku trajne uplašenosti, tjeskobe i preosjetljivosti. Do toga dolazi zbog krivnje koju dijete osjeća jer nije uspjelo spriječiti nasilje, a misli da je moglo. Uz to, često je prisutna tuga, na primjer u slučaju ako majka napusti oca. To je tuga za onim što su prije imali, to jest tuguju za zamišljenom obitelji, za fantazijom da imaju obitelj. Ambivalentan stav prema zlostavljaču je često manifestacija te tuge i fantazije. Djeca mogu istovremeno i voljeti i mrziti oca zlostavljača. Žele ga kazniti, a u isto vrijeme i zaštititi što je veliko opterećenje za dijete (Kocijan-Hercigonja, Hercigonja- Novković, 2009).

Djeca koja svjedoče nasilju u obitelji najčešće manifestiraju agresiju, probleme u ponašanju te teškoće u kontroliranju svojih emocija. Ona će u rješavanju problema vjerojatnije pribjeći agresivnim postupcima (Kocijan-Hercigonja, Hercigonja- Novković, 2009). Ovo znači da može doći do međugeneracijskog ciklusa nasilja (Bell, 1995; Osofsky, 1995). Istraživanje u Chicagu sa sudionicima djecom srednjoškolskog uzrasta je pokazalo da adolescenti koji su svjedočili nasilju u obitelji imaju veće šanse postati počinitelji nasilja u nekom obliku od onih adolescenata koji nisu bili svjedoci nasilju (Shakoor, Chalmers, 1991; prema Osofsky, 1995).

Međugeneracijski ciklus nasilja temelji se na socijalnom učenju, koje podrazumijeva djetetovo gledanje načina funkcioniranja svojih roditelja, njihove komunikacije i rješavanje konflikata te učenje tih obrazaca ponašanja i primjenjivanje istih u vlastitom životu (Bandura, 1971, 1973, 1986; prema Black i sur., 2010). Obitelj je djetetu glavna institucija za socijalizaciju i učenje te oni osim učenja samog ponašanja, u krugu obitelji uče i prikladnost tih ponašanja i posljedice istog, Na primjer, ako on u svojoj obitelji vidi nasilje i kao rezultat vidi dobivenu kontrolu nad partnerom, može to prihvatiti kao pozitivnu posljedicu koja umanjuje utjecaj onih negativnih (Black i sur., 2010).

Postoje brojna istraživanja ove tematike, no postoje i brojni izazovi u toj misiji. Jedno od njih tiče se dobi djece koja sudjeluju u istraživanju. Doživljaj i posljedice nasilja vrlo su različiti kod male djece, djece predškolske dobi, djece školske dobi i adolescenata (Carlson, 2000; prema Swanston i sur., 2014). Malo istraživanja postoji koja se specifično bave djecom školske dobi od 8 do 12 godina. Djeca u toj dobi imaju dodatni izazov izbalansirati novo školsko okruženje i razviti nove odnose van obiteljskog konteksta i biti prisutni i involvirani u to okruženje što znači da sami trebaju razviti određene strategije kako predvidjeti i nositi se sa situacijom koja se događa kod kuće (Holt i sur., 2008; prema Swanston i sur., 2014). Uz to Bowlby (1988; prema Swanston i sur., 2014) smatra da s obzirom na važnost koju ima odnos majke i djeteta, da u istraživanju nije dovoljno uzeti samo perspektivu djeteta, već i te majke koja je doživjela nasilje u obitelji. Bitno je dobiti majčino razumijevanje djetetove percepcije nasilja kako bi se dobila kompletna slika okruženja i samog događaja. Djeca školske dobi više razumiju o namjerama samog nasilja od svojih mlađih braće i sestara. Kod njih se zato javlja potreba da razmišljaju o tome što su ona mogla napraviti da spriječe samo nasilje te im se javljaju simptomi isti kao i kod posttraumatskog stresnog poremećaja (Osofsky, 1995).

Kao što je već prije spomenuto, ne može se očekivati da će dijete koje je svjedočilo nasilju u obitelji odrastati bez posljedica, no način na koji kanaliziraju to što su proživjeli može biti različit. Lepeza ponašanja sve od općenite žalosti i stresa, potištenosti i nametljivosti, pa do neposluha i agresivnosti. Na reakciju djece utječu razni čimbenici poput njihove dobi, osobnosti i okolnosti (Mullender, 1996). Ta reakcija je zapravo najbitnija upravo za one ljude koji će s tom djecom raditi. Još prije su istraživanja pokazala (Sinclair, 1985; prema Mullender, 1996) da predškolska djeca mogu na drugačiji način pokazivati stres i tugu i to somatizacijom svojih

emocija. Često se žale na bolove u trbuhu, glavobolje, mokrenje u krevet, poremećaji sa spavanjem ili dolazi do separativne anksioznosti (Augustyn, Zuckerman, 2008). Moguće je da dođe do „zastoja“ u razvojnoj putanji, primjerice dijetetu koje je naučilo biti bez pelena mogu se početi događati „nezgode“ i dolazi do bihevioralne regresije (Augustyn, Zuckerman, 2008). Mlađa djeca u odnosu na stariju češće pokazuju simptome u obliku straha i blažih oblika neprimjerenog ponašanja, dok adolescentska djeca to pokazuju u vidu konzumacije ilegalnih sredstava, rane trudnoće, suicidalnih misli ili nasilja. Kod djece je također moguća i česta retraumatizacija kroz igru ili noćne more (Zeanah, 1994; prema Crew Nelms, 1994). Ne smije se zanemariti ni mogućnost da sva ta ponašanja krenu u ekstrem u suprotnom smjeru. Primjerice perfekcionizam u školu, bijeg od problema u pretjerani rad u odnosu na lijenost, loše ocjene ili nedovoljno koncentracije što bi se prvo očekivalo. Bitno je voditi se činjenicom da svako dijete reagira drugačije, čak i kada dolaze iz iste obitelji. Što zapravo znači da se mora uzeti u obzir i mogućnost da dijete neće pokazivati nikakve znakove stresa ili tuge te da neće biti neke vidljive reakcije i to isto treba prihvatiti kao takvo. Eurocare (1999; prema Mason, 2003) navodi također da je statistički značajna vjerojatnost za pojavom anoreksije i poremećaja prehrane kod djece koja su živjela u nasilnom okruženju, kao i veća mogućnost za pojavom depresivnih simptoma, anksioznih simptoma i fobija.

Istraživanje provedeno u Dublinu pokazalo je da 85% majki koje su žrtve obiteljskog nasilja potvrđuje da su primijetile promjene u akademskom uspjehu i ili bihevioralnom aspektu kod svoje djece. Kada je to nasilje prestalo, 5 od 7 žena iskazuje kako se dogodio pozitivan pomak u akademskim postignućima kod djeteta (bolje ocjene, više vremena za domaću zadaću, manje izostanaka i tako dalje). Kao što je već spomenuto ovo može otići i u drugom smjeru, pa tako dvije žene u istraživanju verbaliziraju izuzetno dobre rezultate svoj djeteta u školi. Isto tako te majke kažu kako su one dale sve od sebe kako bi uvijek bile tu za dijete što god ono trebalo (Chastain, 2004). Osim što je bitno da djeca dobe podršku od strane roditelja kako bi im pomogli u savladavanju akademskih kao i ostalih izazova, još jedan način kojim dijete može biti manje izloženo posljedicama nasilja je uključivanje u izvannastavne aktivnosti. One okupiraju djetetovo vrijeme, pružaju mu konzistentnost u dnevnoj rutini, a također manje su vremena kod kuće gdje se samo nasilje događa (Castain, 2004).

Kada je otac djeteta izvor nasilja u obitelji, odnos između oca i djeteta pati u mnogim aspektima. Dijete može nasilje protumačiti drugačije ako ono dolazi od njegovog biološkog roditelja, u odnosu na to da je nasilan netko tko nije djetetov otac (Israel, Stover, 2009).

Stover, Van Horn, Turner, Cooper i Lieberman (2003; prema Israel, Stover, 2009) pokazali su da djeca koja su rjeđe bila posjećena od prethodno nasilnog oca imaju više internaliziranih problema. Što je ozbiljnije nasilje u obitelji bilo to se više javljaju eksternalizirani problemi kod djeteta. Djeca mogu biti podvojena između osjećaja da je nasilje loše, krivo i zastrašujuće te čežnjom za bliskošću i povezanošću sa svojim ocem. Toj situaciji ne pomaže česta ponašanja majka da loše govore o ocu kao nasilniku i obeshrabruju odnos između djeteta i njegovog ili njezinog oca.

Sullivan, Juras, Bybee, Nguyen i Allen (2000; prema Israel, Stover, 2009) su proveli studiju o odnosu djece i očeva u obiteljima u kojima je prisutno nasilje u obitelji. Jedan od rezultata kojeg su dobili je da se djeca više boje svojih očuha nego bioloških očeva. Također, pokazalo se da su očusi više emocionalno nasilni nego ostali sudionici. Biološki očevi su emocionalno najdostupniji djeci, no djeca čiji su nasilnici bili njihovi biološki očevi su imali niže razine osobne kompetencije.

Israel, Stover (2009) proveli su istraživanje u kojem je sudjelovalo 80 majki koje su:

1. Doživjele nasilje koje uključuje kriminalno ponašanje od strane intimnog partnera u zadnjih šest tjedana;
2. Koje su imale djecu između 2 i 18 godina u svojem domu u trenutku kada se nasilje događalo te da je dijete svjedočilo nasilju barem jednom.

Te 80-ero djece podijeljenih u tri skupine:

1. Djeca koja su svjedočila nasilju počinjeno od strane biološkog oca;
2. Djeca koja su svjedočila nasilju počinjeno od strane neke druge figure, osim biološkog oca;
3. Djeca koja su imala nekoliko nasilnih figura očeva.

Nije bilo značajnih razlika između prve i druge skupine djece. Moguće je da svaka od tih skupina predstavlja izazov za osobe koje rade s tom djecom, no ne možemo reći da su problemi kod jedne skupine lakši ili teži nego kod druge skupine djece (Israel, Stovel, 2009).

Ono što istraživanje je pokazalo, to je da su djeca iz treće skupine, tj. djeca koja su imala nekoliko nasilnih očinskih figura imali statistički značajno više problema u ponašanju od djece iz prve i druge skupine. Djeca iz te skupine su bila izložena većem spektru traumatičnih incidenata. Pokazalo se da nema samo veća razina traume utjecaj na psihološku reakciju djeteta, već i utjecaj većeg broja nasilnih figura u životu tog djeteta (Israel, Stovel, 2009).

Iznenadujuće, snaga odnosa između djeteta i nasilnika nije bila povezana sa simptomatologijom. Jedino što se istaknulo je da su majke naglašavale da su djeca imala bolje odnose s biološkim ocem, što možemo reći da se očekivalo jer biološki otac ima najveću razinu uključenosti u život djeteta u odnosu na nebiološke očeve (Israel, Stovel, 2009).

Ne mora svako dijete koje je izloženo nasilju u obitelji imati emocionalne ili bihevioralne teškoće. Jedna studija pokazala je kako 54% djece koja su bila izložena nasilju obitelji su bili identificirani kao otporni (Martinez-Torteya i sur., 2009, Øverlien, 2010). Razlozi otpornosti neke djece treba se još istraživati. Levendosky i suradnici (2003; prema Øverlien, 2010) navode kako ponašanje djeteta koje je bilo izloženo obiteljskom nasilju može biti posredovano načinom na koji osoba koja se brine o tom djetetu s njim komunicira. Do isto takvog zaključka došao je i Osofsky (2003; prema Øverlien, 2010) koji kaže da je najbitniji zaštitni faktor kod djeteta izloženost snažnom odnosu sa brižnom, toplom i pozitivnom osobom, najčešće roditeljem. Ovo je problem, kada imamo majku koja je pod velikim stresom zbog samog zlostavljanja, pa nema kapaciteta pružiti djetetu takvu podršku, kao što je već navedeno u radu. Istraživanja su pokazala da pozitivan utjecaj na posljedice svjedočenja nasilju u obitelji imaju: mentalno zdravlje, socijalna podrška, pozitivne vještine roditelja, dobro samopouzdanje, mogućnost kontrole emocija te tretman simptoma traume (Graham-Bremann i sur., 2009, 2011; Martinez-Torteya i sur., 2009; Owen i sur., 2009; prema Kimball, 2016). Visoka inteligencija se također dokazala povezana s pozitivnom adaptacijom u situacijama nevolja (Jaffee i sur., 2007; Tiet i sur, 1998; prema Martinez-Torteya i sur., 2009), te je prediktor niže razine psihijatrijskih problema, bihevioralnih problema te više razine funkcioniranja u globalu (Malcarne i sur., 2000; prema Martinez-Torteya, 2009). Dobro razvijene verbalne kognitivne sposobnosti mogu olakšati verbalnu medijaciju konflikta te stoga voditi prema prikladnijim bihevioralnim izborima i široj lepezi strategija za nošenje sa situacijom (Buckner, Mezzacappa, Beardslee, 2003; prema Martiney-Torteya, 2009).

Problem do kojeg se dolazi često kod istraživanja posljedica svjedočenja djece obiteljskom nasilju je taj što puno istraživanja ne rade strogu distinkciju između djece koja samo svjedoče nasilju te djece koja su uz to i sama žrtve nasilja. Drugi problem je da većina istraživača kao svoje sudionike uzimaju žene i djecu koja su smještena u skloništima za žrtve obiteljskog nasilja. Sama činjenica da je dijete smješteno u skloništu predstavlja izuzetno stresnu situaciju za dijete i po tome ono nije reprezentativno za prikaz mentalnog zdravlja te populacije. Djeca koja su smještena u skloništa sa svojim majkama nisu samo svjedočila nasilnom događaju u svojem domu, već su i otišla iz svoje poznate sredine, naselja, često i škole. Zadnji problem je taj što se većina istraživanja oslanja samo na ono što majka kaže o problemima njihove djece. Ona istraživanja koja uzimaju u obzir više perspektiva pokazuju neslaganja u odnosu na podatke koje dobiju od djeteta, roditelja ili stručnjak. Iako postoje ta neslaganja, potrebno je uzeti u obzir sve te perspektive, kako bi se mogla dobiti jasna slika (Hughes, Parkinson, Vargo, 1989; Sternberg, Lamb, Dawud-Noursi, 1998; prema Edleson, 1999).

ETIČKA PITANJA U ISTRAŽIVANJIMA DJECE KOJA SU PREŽIVJELA NASILJE U OBITELJI

Sva istraživanja koja uključuju djecu koja su doživjela ili preživjela obiteljsko nasilje zahtijevaju Etičko povjerenstvo zbog razumijevanje koje potencijalne opasnosti dolaze s tom vrstom istraživanja. Također bitno je da istraživači cijene važnost i odgovornost uključivanja djece u ovakve nedovoljno istražene teme (Överlien, 2010; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012). Etičko povjerenstvo zahtjeva razumijevanje načina na koje istraživači mogu komunicirati s djecom etično i sigurno u različitim disciplinama, pozadina iz kojih djeca dolaze te istraživačkim okruženjima. Također, prijeko je potrebna svijest o rizicima unutar i izvan samog istraživanja tj. Istraživačkog okruženja. Ovo posebno vrijedi za djecu iz nasilnih domova. Kod istraživanja s djecom treba razmišljati o tome tko će pružiti početni, formalin pristanak da dijete može sudjelovati u istraživanju te da može u bilo kojem trenutku odustati, pa se i ponovno vratiti. Ta suglasnost je središnji koncept u provođenju istraživanja s tematikom nasilja u obitelji, a ključni problem je što su uključena djeca koja nemaju dostatnu roditeljsku brigu (Humphreys and Stanley, 2006; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012). Čitanje metodologije konteksta istraživanja nudi tragove o stavu istraživača o etičkim pitanjima te je li pružena ili nije odgovarajuća skrb i zaštita uključene djece. Oni istraživači koji u svom pristupu više cijene učinkovitost istraživanja u odnosu na istraživačke odnose mogu to činiti na štetu brige i zaštite djeteta. Black i Ponirakis (2000; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012) su razmotrili online istraživanja u odnosu na ovu temu. Iako takav način istraživanja pruža privatnost, anonimnost, novost i učinkovitost, nema prostora za komponentu odnosa između istraživača i ispitanika te se ne mogu iščitati neverbalni znakovi koje pokazuje ispitivač, u ovom slučaju dijete. Čak i istraživanje preko telefona daje mogućnost za izgradnju odnosa, ako je istraživač dovoljno vješt i iskusan te daje prostora za dogovorom za ponovnim kontaktom.

Mudaly (2006; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012) te Överlien i Hyden (2009; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012) predlažu korištenje pristupa umjerenog na dijete u istraživanjima s djecom koja su doživjela nasilje. Takav pristup, u skladu s feminističkim pristupima, nastoje maksimalno smanjit razliku snaga između istraživača i sudionika. To se postiže donošenjem odluka o i oko djeteta kao suradnicima u raznim fazama istraživanja. Ovo sve se

zapravo odnosi na kontekst u kojem se provodi istraživanje. Primjerice, Mudaly i Goddard (2006; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012) su proveli istraživanje gdje su intervjuirali djecu od 8 do 18 godina o iskustvu nasilje. Svi sudionici su prije istraživanja dobili savjetovanje o traumi, tijekom istraživanja i samog intervjua isplaniran je siguran prostor u kojem je sva pažnja bila na djetetu i aktivno se slušalo sve što ono ima za reći. Sam prostor je bio i uređen prikladno za dijete pun dječjeg namještaja, raznih aktivnosti, pa i osobu od povjerenja za podršku ako je potrebna. Također svako dijete je i nakon istraživanja dobilo priliku za savjetovanje. Sve ove odluke i način konstruiranja istraživanja daju Etičkom povjerenstvu povjerenje da je istraživanje etično i sigurno za svako uključeno dijete (Morris, Hegarty, Humphreys, 2012).

Kao što je već spomenuto kod ovakvih istraživanja problem je pitanje pristanka. Nedostatak roditeljske brige predstavlja problem u traženju pristanka za sudjelovanje u istraživanju. Ako istraživači odluče tražiti pristanak od roditelji, procjena mogućnosti izravnog zlostavljanja djece opravdana je s obzirom na visoku povezanost djece kao žrtve obiteljskog nasilja i kao žrtve zlostavljanja. Povezano s time, također je i odluka mora li se pristanak tražiti od oba roditelja, no to ovisi o odlukama suda. U ovakvim istraživanjima često se traži pristanak samo roditelja koji nije optužen ili osuđen (Eriksson, Näsman, 2010; Mudaly, Godddard, 2006; Överlien i Hyden, 2009; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012). Ne smije se zaboraviti ni da dijete samo također treba dati pristanak. Ako samo roditelji daju pristanak za dijete, ono se može osjećati bespomoćno i bez vlastitog glasa u procesu (Morris, Hegarty, Humphreys, 2012).

Još jedan vrlo bitan dio je povjerljivost. Povjerljivost u istraživanjima zapravo se odnosi na obećanje da identitet kao i informacije o ispitaniku ostanu tajne i privatne. Iako u istraživanjima gdje postoji rizik ili već počinjena šteta prema djetetu, ta povjerljivost ima svoje granice za koje ispitanici naravno moraju znati. Ako je u intervjuu izašla informacija o zlostavljanju ili ugrozi djeteta ta povjerljivost mora biti ugrožena u korist zaštite djeteta (Mudally, Goddard, 2009; prema Morris, Hegarty, Humphreys, 2012).

SUSTAV PODRŠKE U SLUČAJEVIMA NASILJA U OBITELJI

Douglas i Walsh (2010) proveli su studiju u Australiji u kojoj su sudjelovale organizacije koje pomažu ženama s djecom koje dolaze iz nasilnih obitelji u kontekstu zaštite djeteta. Svrha je bila saznati kako te organizacije koje rade s majkama percipiraju odgovor organizacija koje rade s djecom u slučajevima nasilja u obitelji. U fokus grupama sudjelovalo je 32 ljudi.

Sudionici su u fokus grupama su govorili o tome kako ljudi iz organizacija koje rade s djecom prvo grade majku kao osobu koja je odgovorna za brigu o djetetu, a nakon toga govore kako je majka kriva za obiteljsko nasilje koje se događalo te da nije dovoljno zaštitila svoje dijete. Takvo okrivljavanje može dovesti do dodatnih posljedica za majke jer one na kraju ispadnu krive za nasilje (Scourfield, 2001; prema Douglas i Walsh, 2010). Ova pretpostavka se potvrdila i u ranijim istraživanjima (Humphreys, 2007, Powell, Murray, 2008, Radford, Hester, 2006; Schneider, 2000; prema Douglas, Walsh, 2010). Taj pristup u kojem se okrivljava majka da nije pružila dovoljnu zaštitu djetetu teško da će dovesti do akcija usmjerenih prema počinitelju, što posljedično dovodi do toga da će se krug nasilja vjerojatnije nastaviti.

Identificirana je još jedna povezana stvar, a to je da organizacije koje rade s djecom imaju duple standarde za žene koje su žrtve obiteljskog nasilja u odnosu na muškarce počinitelje istog. Tako sudionici istraživanja govore da su žene bile odgovorne da maknu djecu iz nasilne situacije, a počinitelje nasilja se gledalo kao zadovoljavajuće očeve, samo ne dobre muževe. Što je jako neobično jer kako netko može bit dobar otac, a toliko je nasilan. Takve situacije posljedično mogu dovesti do toga da dijete bude oduzeto majci jer ga ona nije dovoljno štitila i dato na brigu ocu, istom ocu koji je počinio nasilje nad majkom (Douglas, Walsh, 2010).

Iz ovoga zapravo možemo zaključiti da je prisutan nedostatak sudjelovanja očeva u dobrobiti djeteta. Istraživanja su pokazala da držanje muškaraca odgovornim za njihovo nasilje može dovesti do boljih ishoda za majku i djecu (Fleming, 2007; prema Douglas, Walsh, 2010). Sami sudionici istraživanja su govorili kako je besmisleno raditi samo s majkom, a ne i s ocem. Ako se želi postići promjena mora se raditi sa svim uključenim stranama. Majke zapravo dolaze do odluke i ultimatum: ostavi nasilnika i zadrži dijete ili ostani kod nasilnika i izgubi dijete (Douglas, Walsh, 2010). Slične takve ultimatum dobivale su majke od strane organizacija koje se

bave zaštitom djece u Walesu (Scourfield, 2001; prema Douglas, Walsh, 2010). Neki sudionici su opisivali taj ultimatum kao prijetnju koji se stalno ponavlja majkama, a to je prijetnja oduzimanja djece. Druga istraživanja su spomenula nepravdu koju doživljavaju majke žrtve nasilja, kada su one te koje bi trebale napustiti svoj dom, umjesto nasilnika (Edwards, 2004; prema Douglas, Walsh, 2010).

Davies i Krane (2006; prema Douglas, Walsh, 2010) su u svom istraživanju došli do informacija da su žene često anksiozne i u strahu kada trebaju tražiti organizacije za zaštitu djece pomoć jer ne znaju hoće li dobiti podršku i potrebnu pomoć ili će ostati bez djeteta. Sudionici ovog istraživanja potvrdili su da ima razloga za takav strah. Nije rijetko da u takvim slučajevima majka stvarno izgubi dijete.

U ovom istraživanju žene su prikazane kao potlačene od muškaraca, kao odgovorne osobe za zaštitu djeteta te kao osobe koje trebaju donositi odluke o brizi za svoje dijete. Dijete koje je živjelo u obitelji gdje je prisutno obiteljsko nasilje te ima fizičke ili psihičke posljedice i u velikom su riziku, imaju veće šanse biti prigodno zaštićeni, ako im je majka valjano zaštićena i ima podršku (Horner, 2008; prema Douglas, Walsh, 2010). No, kao što smo vidjeli postoji puno slojeva prepreka i teškoća kako bi se to ostvarilo.

Pod sustav podrške možemo podrazumijevati i edukaciju koju dobivaju stručnjaci koji se bave ovom problematikom. Kada govorimo o obiteljskom nasilju, koliko ono traje prije nego što uopće bude otkriveno i koliko traje sam proces razdvajanja, često čujemo pitanje „Zašto nije jednostavno otišla?“ (Adelman i sur., 2016). Da bismo mogli odgovoriti na to pitanje potrebo je imati razvijenu socijalnu empatiju. Teško se staviti u nečije tuđe cipele i u potpunosti razumjeti zašto je osoba učinila to što je učinila, zašto je tako reagirala, zašto nije jednostavno napravila nešto drugo. To ne možemo sami odgovoriti bez da se potrudimo slušati i educirati o tome što zapravo netko prolazi (Adelman i sur., 2016). Socijalna empatija sastoji se od (Gerdes, Segal, 2009, Segal, 2013; prema Adelman i sur., 2016):

1. Afektivne psihološke reakcije na nečije iskustvo,
2. Kognitivno mentalno procesuiranje u kojem osoba razlikuje sebe i drugoga i uzima u obzir perspektivu druge osobe.

Socijalna empatija zahtijeva vještinu i uvid koji se dobivaju putem interpersonalne empatije, no ona prelazi granicu osjećaja i razumijevanja te ide prema akciji temeljenoj na socijalnoj odgovornosti (Segal, 2011; prema Adelman i sur., 2016).

U današnje vrijeme postoji puno novih pedagoških alata pomoću kojih se uče vještine, a popularne u zadnje vrijeme postaju simulacije i igre. Ne možemo reći da je to novost jer se takav način učenja koristi već desetljećima, primjerice (lažna suđenja), no u zadnje vrijeme imaju veliku pažnju edukatora. U ovim vrstama igara ne postoje pobjednici i gubitnici, već se na kraju radi refleksija te se povezuje simulacija sa stvarnim iskustvima i društvom (Adelman i sur., 2016).

The Washington State Coalition Against Domestic Violence (WSCADV) ima bogati povijest aktivizma protiv nasilja u obitelji te su vodeći u intervencijama vezanim uz nasilje u obitelji. Krajem prošlog stoljeća WSCADV je pomoću žena, preživjelih žrtava obiteljskog nasilja raspravljali koji alat je potreban da se poveća svijest o nasilju u obitelji i razvija empatija. Razvili su igru koja se zove „*In Her Shoes*“ (U njezinim cipelama). Igra ne koristi elektroničku pomoć, već se sastoji od različitih kartica (priča o osobi, doživljeno nasilje, socijalna služba, obitelj i prijatelji) i ostalih rekvizita (flasteri, lutka bebe, vreća sa robom) za pomoć u provedbi. Osmislili su niz scenarija koji se događaju u situacijama nasilja u obitelji te svaki put kada žrtva u igri doživi nasilje treba si staviti flaster na lice. Neki koji su to doživjeli, kažu kako im taj flaster pomaže da dožive situaciju realnije jer imaju potrebu skrivati taj flaster koji je vidljivi dokaz nasilja nad njom. U igri postoji niz likova koji se razlikuju po pozadini iz koje dolaze, spolu, dobi (od 20 do 60), jeziku kojeg pričaju, rasi, etnicitetu, imaju li dijete itd. Likovi doživljavaju različite reakcije od institucija kojima se obraćaju te donose odluke o sljedećem koraku u njihovom životu. Postoji puno verzija igre u kojima se uključuju različiti dodatni rekviziti poput vreće teške 10 kilograma pune robe koju žrtva nosi kada odlazi od nasilnika, zajedno sa lutkom bebe u drugoj ruci. Također, sudionici mogu dobiti buket cvijeća kada se vraćaju kod kuće kao ispriku od nasilnika ili konstruirati sobu punu svijeća i cvijeća u kojoj je tijelo ubijene žrtve nasilja. Sve te situacije i rekviziti pomažu da se osoba poistovjeti sa svojim likom (Adelman i sur., 2016).

Igra je prodana u 3000 primjeraka diljem svijeta u različitim verzijama, nakon čega su neke zemlje tražile još specifičnije likove koji mogu biti povezani s njihovom situacijom u državi (npr. utjecaj siromaštva, konzervativni Katolik kao lik, adolescenti) (Adelman i sur., 2016).

Kroz godine upotrebe identificirale su se glavne snage ove igre, a to su: socijalna relevantnost, intelektualna poticajnost te emocionalna uključenost. Izaziva stereotipe vezane uz žrtve obiteljskog nasilja pomoću edukacije o kompleksnosti situacije u kojoj se nalaze. Igra zahtjeva prisutnost i želju za emocionalnim angažmanom. Savršen je alat za korištenje u edukaciji budućih profesionalaca pomagačkih struka jer pruža sudionicima da se suoče sa svojim pretpostavkama oko odlaska od kuće, oko konstantnih odluka koje žrtva mora donositi (npr. javiti se javnoj pomoći ili ići plesati na šipci kako bi imala novaca da nahrani dijete). Konačna svrha je da ljudi razviju socijalnu empatiju koja kasnije vodi do konkretnih akcija koje će dovesti do promjena u društvu (Adelman i sur. 2016).

U zaštiti djece od nasilja najvažniji je preventivni rad koji uključuje kontinuirane edukacije te pomoć i obiteljima i nastavnicima, kao i kontinuirane edukacije, primjerene dobi djece i mladih. Programi usmjereni prema rizičnim obiteljima trebaju biti povezani sa edukativnim ustanovama koje educiraju stručnjake koje se bave tom problematikom. U slučaju da se nasilje već dogodilo, potrebna je dobra organizacija zdravstvenih službi u prepoznavanju i tretmanu nastalih problema, kao i uska suradnja sa svim institucijama u pružanju multidisciplinarnе pomoći mladima i njihovim obiteljima (Kocijan-Hercigonja, Hercigonja- Novković, 2009). Ako se takva situacija otkrije u školi, osobe koje imaju najviše znanja u području trebaju diskretno reći učiteljima tog djeteta, koji su i sami već primijetili promjene u njegovom ponašanju, da dijete prolazi kroz teško razdoblje te ih je potrebno educirati o tome kako reagirati u tim situacijama. Dijete će vrlo vjerojatno pozitivno reagirati na individualnu pažnju, vrijeme za sebe i razumijevanje od strane učitelja. U svakom stadiju rješavanja tog problema bitno je djetetu naglasiti da ono nije krivo za to što se kod kuće događa i da nije njegova odgovornost zaustaviti nasilje ili štititi žrtvu. Bitno je da dijete zaštiti sebe u tim situacijama (Carlson, 2000; prema Kolar, Davey, 2007).

S obzirom da je već objašnjeno kako jedno od mogućih posljedica svjedočenja nasilju je agresivno ponašanje, tu ponovno veliku ulogu može imati škola. Škole uzimaju aktivne uloge u razvoj preventivnih programa vezanih za razvoj agresivnog ponašanja. Često koriste i javnozdravstveni model kako bi imali sveobuhvatni pristup problemu. Škola predstavlja jedno neutralno okruženje gdje se dijete izgrađuje kroz učenje, kroz razvoj vlastitog stava, te vještina kako bi smanjili svoju uključenost u nasilne događaje. Iako postoje, ovakvi preventivni programi nisu često adekvatno evaluirani. Kod razvoja takvih programa treba paziti da koju vrstu nasilja se

fokusira, na koju populaciju, koji su rizični, a koji zaštitni čimbenici te koji je cilj takve intervencije. Program koji je pokazao učinkovitost je primjerice RIPP („*Responding in Peaceful and Positive Ways*“). RIPP je univerzalni program za šeste razrede osnovne škole koji je bio evaluiran pomoću kontrolne skupine. Promjene koje su uočene bile su na razini znanja, ali ne i na nekim drugim praktičnim varijablama (Farrell i sur., prema Augustyn, Zuckerman, 2008).

U Dublinu postoji projekt pod nazivom „*The Lifesaver Project*“ koji je zapravo grupa podrške za žene koje su ili su bile žrtve obiteljskog nasilja te one dolaze razgovarati o vlastitim iskustvima i dijele priče. Dok majke razgovaraju u jednoj prostoriji, njihova djeca su drugoj prostoriji te također imaju organizirane aktivnosti. Pomoć djeci sastoji se od više aspekata ovisno o potrebama. Primjerice nekada je fokus samo na pomoći djetetu oko zadaće i škole jer je to područje u kojem u tom trenutku imaju poteškoća (Chastain, 2004).

Na mikrorazini postoji „dijete-roditelj psihoterapija“ (CPP – „*Child-Parent Psychotherapy*“) koja je pokazala pozitivne pomake u vidu smanjenja bihevioralnih problema te simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja kod djece i njihovih majki koje su žrtve obiteljskog nasilja u odnosu na kontrolnu skupinu (Lieberman i sur., 2005, prema Augustyn, Zuckerman, 2008). Ovaj program se trenutno replicira na više gradova u Sjedinjenim Američkim Državama kroz Nacionalnu mrežu za dječje traume (*National Child Traumatic Stress Network*) (Augustyn, Zuckerman, 2008).

S obzirom da su žrtve obiteljskog nasilja često pacijenti hitnih službi „*The Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations*“ su zahtijevali da bolnice imaju protokole i procedure za identificiranje žrtava obiteljskog nasilja. Ovdje je prvo bila ideja da razne organizacije budu umrežene oko ovog problema, no ta veza nije uvijek bila dobra. Iako postoji dobra podloga da se to provodi, istraživanje učinkovitosti i prediktivne značajnosti trijaže žrtava obiteljskog nasilje u hitnim službama nije dovoljno istraženo (Feldhaus i sur., 1997; prema Hourly i sur., 2004). Hourly i suradnici (2004) su u svom istraživanju provjeravali upravo to. One žene koje su u trijaži u hitnim službama bile identificirane kao moguće žrtve su u većem riziku za obiteljsko nasilje uključujući fizičko nasilje te verbalnu agresiju. Tim ženama trebalo bi biti ponuđeno savjetovanje ili neki drugi oblik podrške.

Postoji nekoliko razloga zašto djeca često ne dobiju pomoć i podršku koja bi im trebala (Nelms, 1994):

1. Osoba koja se o njima brine, često žrtva nasilja, je previše fokusirana na svoje probleme i ne primjećuje simptome kod djeteta,
2. Postoji vjerovanje da mala djeca izložena obiteljskom nasilju su premlada da bi se sjećala toga u kasnijoj dobi te da će razgovor o toj temi samo uznemiriti dijete te
3. Osoba koja se brine o njima ne zna adekvatni prepoznati simptome te smatra da to kako se dijete ponaša je normalno s obzirom na situaciju.

Iz literature je vidljivo kako svaka država ima neki svoj način kako se nosi s ovim problemom i ima nekoliko programa koji su djelomično usmjereni na djecu koja su svjedočila nasilju u obitelji, no ne može se reći da postoji neki prihvaćeni program ili intervencija koja je dokazala učinkovitost. Sve ove intervencije i projekte potrebno je evaluirati i sukladno tim rezultatima dalje smišljati i dorađivati intervencije.

ZAKLJUČAK

Djeca koja su svjedočila nasilju među svom roditeljima s pravom se mogu nazvati „nevidljive žrtve“ Ako se govori o njima kao isključivo osobama koje su „samo“ čule, vidjele ili bile prisutne u stanu kada se nasilje događalo treba ih se uzeti kao relevantne sudionike incidenta koji se dogodio. Djeca su od svoje najranije dobi svjesna svega što se oko njih događa. Svjesna su napete atmosfere, svjesna su tenzija između svojih roditelja, svjesna su akcija koje njihova majka radi kako bi ih zaštitila od nasilje, primjerice spremanje djeteta u krevet ranije ili zatvaranje vrata od sobe. Postoji širok spektar posljedica koje dijete ima kao žrtva nasilja među svojim roditeljima. Te posljedice mogu biti bihevioralne, koje su najvidljivije, poput izostanaka iz škole, agresivnog ponašanja, neprimjerenog načina rješavanja konflikata, uzimanje ilegalnih sredstava, promiskuitetno ponašanje i tako dalje. No, izuzetno su bitne i one oku ne vidljive posljedice, a to su one psihičke i emocionalne. Svjedočenje nizu incidenata u svom domu koje uključuju nasilje dovodi do manjeg samopouzdanja kod djeteta, nemogućnošću koncentracije i izvršavanja akademskih izazova, anksioznih i depresivnih simptoma, problema s hranjenjem, spavanjem, pa čak i simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja. Dijete nasilne obrasce ponašanja koje je naučilo kod kuće kasnije prenosi i u vlastite intimne odnose, te nije rijetko da i ono završi u nasilnoj vezi u budućnosti. Osim što dijete ima posljedice u odnosu na svoj rast i razvoj, njegovo primarno mjesto za socijalizaciju, a to je njegova obitelj, više nije sigurno i sretno mjesto. Ugrožen je odnos i sa nasilnikom i sa žrtvom u obitelji. Nasilnik, najčešće otac djeteta podvojen je između agresivnog i nasilnog ponašanja, te ljubavi prema djetetu. Žrtva, najčešće majka s druge strane proživljava izuzetno velike stresove i fokusirana je na sebe i na rješavanje vlastitog problema i posljedično nema kapaciteta pružiti svom djetetu pomoć i podršku koja mu je potrebna u tim teškim trenucima. Nasreću, postoje djeca koja imaju izuzetno dobro razvijene snage i okolinu punu podrške te su sama otporna i mogu izaći iz ove situacije s minimalno ili čak nula posljedica.

U Hrvatskoj postoji vrlo malo istraživanja koja se bave ovom tematikom, a programa koji bi bili usmjereni prema tretmanu i pomoći ovakvoj djeci skoro pa i nema. U stranoj literaturi se često zdravstveni djelatnici i medicinske sestre u školama spominju kao osobe koje bi trebale i imaju priliku detektirati znakove kod djeteta koje živi u nasilnoj obitelji. Socijalni pedagozi kao stručnjaci koji se u svojoj edukaciji i radu puno bave s djecom, imaju senzibilitet za probleme

opisane u ovom radu i imaju širinu znanja o razvoju i odrastanju djece su u kontekstu Hrvatske stručnjaci koji bi mogli biti ti koji će i detektirati i raditi s djecom žrtvama nasilja među svojim roditeljima. U sve više škola se zapošljavaju socijalni pedagozi koji mogu po ponašanju djeteta primijetiti ako se nešto događa, bilo da dijete ispoljava internalizirane ili eksternalizirane probleme. Tako je 2019. godine predstavljen edukativni program PoMoZi Da². Cilj programa je pomoći učiteljima, nastavnicima te svim drugim odgojno-obrazovnim djelatnicima da izgrade odnos povjerenja i podrške s učenicima. Time bi lakše prepoznavali anksiozne ili depresivne simptome kod svojih učenika te ih potaknuli na traženje ili prihvaćanje stručne pomoći. Ovime se također želi stvoriti i podržavajuće okolina djeci i mladima u kojoj će lakše moći očuvati svoje mentalno zdravlje. Trenutno se provode treninzi za stručne suradnike i učitelje u školama. Socijalni pedagog može biti ta osoba od povjerenja s kojom je razvilo siguran odnos i kojem se može obratiti kada je potrebno.

² <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/u-kuci-europe-predstavljen-edukativni-program-pomozi-da/>

LITERATURA

1. Abell, S. (2008). Domestic Violence: Its Impact on Children. *Clinical Pediatrics*, 47(4), 413-415.
2. Adelman, M., Rosenberg, K. E., Hobart, M. (2016). Simulations and Social Empathy: Domestic Violence Education in the New Millennium. *Violence Against Women*, 1-12.
3. Ajduković, D., Ajduković, M. (2010). Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. *Medicina Fluminensis*, 46(3), 292-299.
4. Ajduković, M. (2000). *Određenje i oblici nasilja u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
5. Ashworth, A. (1995). Domestic Violence, Children's Safety and Family Court Welfare Practice. *Probation Journal*, 91-94.
6. Augustyn, M, Zuckerman, B (2008). Child Witness to Violence. U: Kistin, C, Bair-Merritt, M. (ur.), *International Encyclopedia of Public Health* (616-620), Academic Press.
7. Black, D. S., Sussman, S., Unger, J. B. (2010). A Further Look at the Intergenerational Transmission of Violence: Witnessing Interparental Violence in Emerging Adulthood. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(6), 1022-1042.
8. Callaghan, J. E. M., Alexander, J. H., Sixsmith J., Fellin, L. C. (2015). Beyond „Witnessing“: Children's Experiences of Coercive Control in Domestic Violence and Abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 1-31.
9. Chastain, J. (2004). How Does Witnessing Domestic Violence Affect a Child's Academic as well as Behavioral Performance at School?. Senior Theses, Trinity College, Hartford.
10. Coulborn Faller, K. (2003). Research and Practice in Child Interviewing: Implications for Children Exposed to Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(4), 377-389.
11. Douglas, H., Walsh, T. (2010). Mothers, Domestic Violence, and Child Protection. *Violence Against Women*, 16(5), 489-508.
12. Edleson, J. L. (1999). Children's Witnessing of Adult Domestic Violence, *Journal of Interpersonal Violence*, 14(8), 839-

13. Evang, A., Øverlien, C. (2015). 'If you look, you have to leave': Young children regulating research interviews about experiences of domestic violence. *Journal of Early Childhood Research*, 13(2), 113-125.
14. Hague, G., Mullender, A., Kelly, L., Imam, U., Malos, E. (2002). How do children understand and cope with domestic violence?. *Practice*, 14(1), 17-26.
15. Henning, K., Leitenberg, H., Cofeey, P., Bennett, T., Kay Jankowski, M. (1997). Long-term Psychological adjustment to witnessing interparental physical conflict during childhood. *Child Abuse & Neglect*, 21(6), 501-515.
16. Hourly, D., Feldhaus, K., Peery, B., Abbott, J., Lowenstein, S. R., Al-Bataa-De-Montero, S., Levine, S. (2004). A Positive Domestic Violence Screen Predicts Future Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(9), 955-966.
17. Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2019). *U kući Europe predstavljen edukativni program PoMoZi Da*. Preuzeto 8.rujna 2020, s internetske stranice:
<https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/u-kuci-europe-predstavljen-edukativni-program-pomozi-da/>
18. Israel, E., Stover, C. (2009). Intimate Partner Violence The Role of the Relationship Between Perpetrators and Children Who Witness Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(10), 1755-1764.
19. Kimball, E. (2016). Edleson Revisited: Reviewing Children's Witnessing of Domestic Violence 15 Years Later. *Journal of Family Violence*, 31, 623-637.
20. Klasnić, K. (2011). Ekonomsko nasilje nad ženama u intimnim vezama u Hrvatskom društvu – konceptualne pretpostavke. *Socijalna ekologija*, 20(3), 335-355.
21. Kocijan-Hercigonja, D., Hercigonja-Novković, V. (2009). Djeca, mladi i nasilje u obitelji. *Medicus*, 18(2), 181-184.
22. Kolar, K. R., Davey, D. (2007). Silent Victims: Children Exposed to Family Violence. *The Journal of School Nursing*, 23(2), 86-91.
23. Mamula, M. (2004). Nasilje protiv žena, u Barada, V. i Jelavić, Ž. (ur.) (2004): *Uotalom, diskriminaciju treba dokinuti!*: Priručnik za analizu rodnih stereotipa. Zagreb: Centar za ženske studije. 65-84.
24. Mamula, M., Dijanić Plašč, I. (2014) Tipična žrtva obiteljskog nasilja u RH – Sociodemografski profil. *Život i škola*, 32, 111-128.

25. Martinez-Torteya, C., Bogat, G. A., von Eye, A., Levendosky, A. A. (2009). Resilience Among Children Exposed to Domestic Violence: The Role of Risk and Protective Factors. *Child Development*, 80(2), 562-577.
26. Mason, M. (2003). Contributory factors and the Situation of Children During Incidents of Domestic Violence: A Snapshot. *The Police Journal*, 76, 281-288.
27. Morris, A, Hegarty, K., Humphreys, C. (2012). Ethical and safe: Research with children about domestic violence. *Research Ethics*, 8(2), 125-139.
28. Mullender, A. (1996). Children living with domestic violence. *Adoption & Fostering*, 20(1), 8-15.
29. Nelms, B. C. (1994). Domestic Violence: Children Are Victim Too!. *Journal of Pediatric Health Care*, 8, 201-202.
30. Psychology Today, (2020). *14 Signs You Were Parentified as a Child*. Preuzeto 20.kolovoza 2020. s internetske stranice:
<https://www.psychologytoday.com/us/blog/healing-together/202001/14-signs-you-were-parentified-child>
31. Sesar, K., Dodaj, A. (2014). Čimbenici rizika za nasilje u partnerskim vezama. *Socijalna psihijatrija*, 42(3), 162-171.
32. Sohal, A., Feder, G., Johnson, M. (2012). Domestic violence and abuse. *InnovAiT*, 5(12), 750-758.
33. Stanley, N., Miller, P., Richardson Foster, H., Thomson, G. (2011). Children's Experiences of Domestic Violence: Developing an Integrated Response From Police and Child Protection Services. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(12), 2372-2391.
34. Swanston, J., Bowyer, L., Vetere, A. (2014). Towards a richer understanding of school-age children's experiences of domestic violence: The voices of children and their mothers. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 19(2), 184-201.
35. Osofsky, J. D. (1995). Children Who Witness Domestic Violence: The Invisible Victims, Social Policy Report – Society for Reserach in Child Developmpent, 9(3), 1-19.
36. Øverlien, C. (2010). Children Exposed to Domestic Violence. *Journal of Social Work*, 10(1), 80-97.
37. Zloković, J. (2009). *Nasilje djece nad roditeljima – obiteljska tajna?*. Rijeka: Grafika Zambelli.